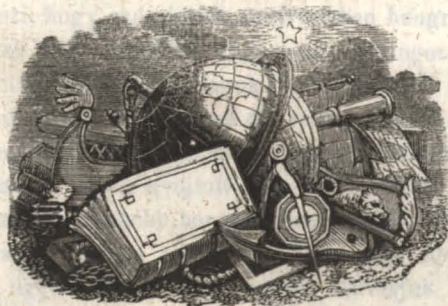

TUDÓSÍTVÁNY

A PESTI KEGYES TANÍTÓRENDI

NAGY GYMNASIUMRÓL

18⁵⁹/₆₀-dik TANÉVBEN.

PEST, 1860.

NYOMATOTT BEIMEL J. ÉS KOZMA VAZULNÁL.

(Aldunator, a kegyesrendiek épületében.)

A hangemelés-, lejtés- és hangmegnyújtásról a görög nyelvben.

(Folytatás.)

De igaz-e hogy az éles ékjel (*προσῳδία ὀξεῖα*, *accentus acutus*), mint az ujjgörögök tartják, a régienél hanghosszításnak jele vala, nevezzük ezt akár hosszúságnak (*μακρότης*, *longitudo*) akár kiemelés- vagy meglökésnek (*κρούσις*, *ictus*), akár szökkenésnek (*ἄρσις*, *elatio*)? E kérdés azon vizsgálódásra vezet bennünket, melynél fogva e szónak *προσῳδία* (*accentus*) valódi jelentményét nyomozzuk, hogy ugyan mit tartottak arról a régiek, és megegyezik-e azoknak e szóróji fogalma a miénkkel, vagy nem? Kellő kalaúzul szolgálhat e tárgyban Liskovius Károlynak a görög nyelv kiejtéséről és *accentusok* jelentményéről Lipcsében 1825-dikben megjelent műve. Mit jelentnek tehát e szók *προσῳδία ὀξεῖα*, *βαρεῖα* és *περισπωμένη*, vagyis, hogy világosabban beszéljünk, kihatnak-e ezen megnevezések a szótagok hosszú vagy rövid voltára? Ha e megnevezéseket saját nyelvünkre áttesszük, úgy találjuk, hogy *ὀξύς*, *ὀξεῖα*, *ὀξύ* annyi, mint hegyes, éles, csipős: tehát: *προσῳδία ὀξεῖα*, éles hangot, *βαρύς*, *βαρεῖα*, *βαρύ* nehéz, súlyos, tehát *πρ. βαρεῖα*, mély vagy tompa hangot és *περισπῶν* összehúz, tehát *πρ. περισπωμένη*, kettőből összehuzott, tehát hajtott vagy hajlított (*circumflexus*) hangot jelenthet. Mindenik észreveszi, hogy ezen jelzők nyelvünkben hangra nem igen alkalmasak, azaz, hogy ezekkel ugyszólván mit sem mondunk. Csak a hajlított vagy nyújtott hangot vehetjük hosszúnak; e mellett szól: a) a tapasztalás, minthogy a nyújtott hangjegy a szótagok hosszú voltával soha sem ellenkezik, vagyis a mely szótag nyújtott ékjelt visel, az mindig hosszú; b) mivel oly szótag, mely kettőből huzatott össze, ezen összehuzás (*περισπῶσθαι*) által már hosszuvá válik: és épen ezen összehuzott ékjel mutatja, hogy az ὀ ellentéte, tehát az éles ékjel, rövid szótagot jelent. Mert a nyújtott ékjel (˘) kettőből t. i. éles- és tompából (˘˘) lett: ha tehát ennek első része az éles csak legenyhébb hanggal illetetnék is, mint ebben *πλέων*, soha sem történhetnék összevonás, vagy összeolvadás; hanem a két szótag elválának egymástól, ahelyett hogy összefolyna, vagyis különösnek, ahelyett hogy egybevágná. De bár miként csavarjuk e szókat *ὀξύς* és *βαρύς*, soha sem lesznek ezek tulajdonképen másra mint zenére vagy énekre alkalmazhatók. Ugyanis az éles hang (*ὀξύς τόνος*) nem más, mint a magas vagy könnyű hang; mert minél könnyebb, annál élesebb, s minél élesebb annál magasabb pl. a hegedűnek, fuvolának, pacsirtának, nőnek vagy gyermeknek hangja. A súlyos hang (*βαρύς τόνος*) ugyanaz, mit mi mély vagyis bassus hangnak mondunk, mely minél súlyosabb annál mélyebb, s minél mélyebb, annál tompábbá míg majdnem észrevehetlenné (de nem rövide) válik, mint a bőgőnek, orgona-pedálának vagy valami mély szavu férfiúnak hangja. Ki a hangok élessége- vagy magasságáról, valamint ezeknek súlyossága- vagy mélységéről akar itélni, legkönnyebben teheti ezt egy hangversenyénél, hol egy hegedűnek hangja sok más hangszerezen keresztül hat, és egy nőnek éneke egész férfikar énekéből leginkább kihallatszik. E szókat tehát *ὀξύς* és *βαρύς* leghelyesebben értelmezhetni ezen zene-műszók által: *discant* és *bassus*.

Hogyha már csak az eddig mondottakat gondoljuk is meg, föltűnő lehet, miként lehetett e szót *ὀξύς* (*acutus*) éles a szótagok hosszúsására magyarázni: holott minden hang, legyen az magas vagy mély, épen úgy

lehet rövid mint hosszú, a mint ezt a beszéd vagy zenemű alkata kívánja. Ha pedig e tárgyban a régiek tanubizonyosságaira akarunk támaszkodni, ezek által a legvilágosabban kimutathatjuk hogy ezen kitételek csak zenei nem nyelvi tekintetben használtattak. Álljon mindenek előtt Plátó, noha nála tulajdonképen úgy, mint Aristoteles — Aristoxenos — vagy Archytásnál a hangsúly jeleiről szó sem lehet, minthogy ezeket a byzanti Aristophanes előtt ki sem használta; már pedig hogy a hangsúly azaz a beszéd helyes kiejtése magával a nyelvvel ugyanazon egykoru, arról nem kétkedhetünk. Csak e szók ὄξυς és βαρύς jelentményének meghatározására álljon itt Plátónak Philéhos című párbeszédéből 7, 17. a Sokrates és Protarchos közti beszélgetésnek következő szakasza:

Πρωταρχος. Τὰ μὲν πως, ὦ Σώκρατες, δοκῶ σου μανθάνειν, τὰ δ' ἐτι σαφέστερον δέομαι ἅ λέγεις ἀκούσαι.

Σωκράτης. Σαφές μὲν, ὦ Πρωταρχε, ἐστὶν ἐν τοῖς γράμμασιν ὃ λέγω, καὶ λάμβανε αὐτὸ ἐν τούτοις, οἷσπερ καὶ πεπαλδευσαι.

Πρωτ. Πῶς;

Σωκρ. Φωνὴ μὲν ἡμῖν ἐστὶ που μία διὰ τοῦ στόματος ἰούσα, καὶ ἄπειρος αὐτὴ πλήθει, πάντων τε καὶ ἐκάστου.

Πρωτ. Τί μὲν;

Σωκρ. Καὶ οὐδετέρω γε τούτων ἐσμέν πω σοφοί, οὔθ' ὅτι τὸ ἄπειρον αὐτῆς ἴσμεν οὔθ' ὅτι τὸ ἐν ἄλλ' ὅτι πόσα τ' ἔστι καὶ ὅποια, τοῦτ' ἔστι τὸ γραμματικὸν ἕκαστον ποιοῦν ἡμῶν.

Πρωτ. Ἀληθέστατα.

Σωκρ. Καὶ μὲν καὶ τὸ μουσικὸν ὁ τυγχάνει ποιοῦν, τοῦτ' ἔστι ταῦτόν.

Πρωτ. Πῶς;

Σωκρ. Φωνὴ μὲν που καὶ τὸ κατ' ἐκείνην τὴν τέχνην ἐστὶ μία ἐν αὐτῇ.

Πρωτ. Πῶς δ' οὐ;

Σωκρ. Δύο δὲ θῶμεν, βαρὺ καὶ ὄξύ καὶ τρίτον ὁμότονον. ἢ πῶς;

Πρωτ. Οὕτως.

Σωκρ. Ἀλλ' οὐπω σοφὸς ἂν εἴης τὴν μουσικὴν, εἰδὼς ταῦτα μόνον μὴ εἰδὼς δὲ, ὡς γ' ἔπος εἰπεῖν, εἰς ταῦτ' οὐδενὸς ἄξιος ἔσει.

Πρωτ. Οὐ γὰρ οὖν.

Σωκρ. Ἀλλ', ὦ φίλε, ἐπειδὴν λάβης τὰ διαστήματα, ὅπως ἐστὶ τὸν ἀριθμὸν τῆς φωνῆς ὄξύτητός τε καὶ βαρύτητος καὶ ὅποια, καὶ τοὺς ὄρους τῶν διαστημάτων, καὶ τὰ ἐκ τούτων ὅσα ξυστήματα γέγονεν, ἅ κατιδόντες οἱ πρόσθε παρέδοσαν ἡμῖν τοῖς ἐπομένοις ἐκείνοις καλεῖν αὐτὰ ἀρμονίας ὅταν ταῦτά τε

Protarchos. Azt vélem, ó Sokrates, hogy némelyekben ugyan megértettelek, másokról pedig világosabban akarom a mondottakat hallani.

Sokrates. Egészen látható az, ó Protarchos, a mit mondok, a betűkön, és fogd azt föl abból, a mire tanítottattál.

Prot. Hogyan?

Sokr. A szájunkon kijövő hang ugyan egy; de ismét végtelenül különböző ez, mind valamenyinknél mind az egyeseknél.

Prot. Hogyne?

Sokr. Mégis ezeknek egyike által sem válunk a tárgyban jártasokká, sem az által, hogy annak végtelenségét, sem az által hogy egységét, hanem hogy mennyiségét és minőségét tudjuk, ez az, a mi mindegyikünket nyelvtudóssá tesz.

Prot. Valóban.

Sokr. És ugyan ez az, a mi zenészszé is tesz bennünket.

Prot. Hogyan?

Sokr. Mert a hang az, a mi ezen művészetet teszi, ez pedig csak egy van benne.

Prot. Hogyne?

Sokr. De vegyünk kettőt, mélyet és magast, és a harmadikot egy középsőt, vagy máskép?

Prot. Így.

Sokr. De még épen nem volnál a zenében jártas, egyedül ezeket tudván; ha pedig ezeket sem tudod, hogy egyenesen kimondjam, e tekintetben épen mit sem fogsz érni.

Prot. Bizonyára nem

Sokr. De, barátom, ha fölfogtad mennyi számra nézve a hangnak közlete annak magassága és mélysége körül és milyenek azok, valamint a közleteknek határait és azt, hogy hány hangrendszer lett ezekből, melyeket kifürkészvén elődeink átadtak nekünk utódaiknak, hogy összhangzásnak nevezzük . . . ha ezeket is így föl-

λάβης οὕτω, τὸτ' ἐγένου σοφός, ὅταν τ' ἄλλο
τῶν ὄντων ὅτιοῦν ταύτη σκοπούμενος ἔλης
οὕτως, ἔμφρων περὶ τοῦτο γέγονας.

fogtad, akkor vagy a dologban jártas, és ha a
dolgok közül bármelyiket is így megvizsgálván
hasonlag fogtad föl, akkor értesz hozzá.

Ha az idézett helyet elemezés alá vesszük, alig foghatjuk föl, hogyan lehet ezt a beszédbeni hangsuly-
ra magyarázni, holott ez tisztán zenei. A hang, mondja Plátó, magában valami határozatlan, vagyis ki nem sza-
bott, értéknélküli tárgy, úgy szólván semmi. Hogy ezt jobban megérthessük, vegyük föl a c hangot. C a zon-
gorán, hegedűn vagy bármely hangszeren csak a *h* és *d*-hezi viszonyítás által lehet c. Ha ezen hangszeren
föl hanggal magasabbra hangoltatnak, az előbbi *cis* hang ismét c marad, ez történik ha fél hanggal leeresztet-
nek is. A hang tehát magában véve valami határozatlan; határozottá csak a beszédben- vagy a zenebeni viszo-
nyítás által lesz. A beszédben történik ez a szótagok meghosszítása és megrövidítése (*ποσότης-ποιότης*) által,
melyet minden fül azonnal ismer, tehát Plátó is ismert. E szókra tehát semmi fontosságot sem helyezünk; ha-
nem azon körülményre, hogy Plátó e szokat *ῥεύς* és *βαρύς* csak a zenéről használja. Ugyanis mondja, hogy a
hang magában azaz annak értékét véve, valamint a beszédben úgy a zenében határozatlan, semmi: azért ha
értéket akarunk neki adni, azonnal hangviszonyt azaz két hangot kell vennünk (*δύο δὲ θῶμεν*): az egyik az
ῥεύ a másik a *βαρύ*. Ha világosan és a régi zene értelmében, mely két hangon túl soha sem ment, és a több
hangu zeneszerkezetről fogalma sem volt, akarjuk ezt megfejtteni, nem lehet ezt a hangok hosszúsága- vagy
rövidségéről, hanem csak azok magassága- (*προσῳδία ὀξεῖα*) és mélységéről (*προσῳδία βαρεῖα*) vagyis a
discant és bassus hangról érteni; mivel a zenei időfölosztás vagy hangjegyek értéke, azaz ezeknek félre, ne-
gyedek-, nyolcadok-, tizenhatodik-, harminckettedek- s több ily részekre fölosztása az újabb idők szüle-
ménye, midőn már a zene fő tökélyre emellettven önállóságát mint művészet biztosította. Ezen fölosztásról a
görögöknek csak annyiban lehetett fogalmon, mennyiben erre maga a fül vezet, bármily ellenvetésekkel lépje-
nek is föl némelyek. Bizonyítja ezt az első századokba eső katholika egyházi ének is, mely leginkább a szoltá-
rokra terjedt ki, melyek soha sem voltak ütemekre (*tactus*) fölosztva, hanem csak a szöveg tartalma és fül
követelése szerint valának már lassúbb már gyorsabb menetűek. — És mit jelent e szó *ὁμότονον*? nem más,
mint középhangot, mely oly természetes, hogy ezt az éneknél olyan is, ki nincs művészileg kiképezve, eltalálja
és zengedezi, vagyis mint mondjuk *secundál*. Plátó tehát helyesen mondja, hogy még korántsem zenész
az, a ki tudja mi az *ῥεύ* vagy discant, és *βαρύ* vagy bassus és *ὁμότονον* vagy középhang, mert ezeket magok
a fülek tanítják, és a ki csak ennyit tud, annak tudománya a zenében semmi. Hanem az a zenész, ki a hango-
kat rendben és ezeknek egymástóli távolságát vagyis a hangközleteket (*διαστήματα*, intervalla), ezeknek kiter-
jedését és határait, mily magasán és mélyen mehet minden szó vagy hangszer, továbbá azoknak értékét és
összeállítását vagy szerkezetét és rendszereit (*ἔυστήματα*) érti, azaz a ki zenemű-szerkesztő (*compositour*).

Plátónak fölhozott helye tehát csak arra mutat, hogy *ῥεύ*, *βαρύ* és *ὁμότονον* zene-műszók valának, me-
lyek a hangsulyozásra vagy ékezésre, mely az írásba csak később hozatott be, semmi jelentőséggel sem
bírnak. Ugyanezt erősíti Liskovius szerint Archytas is a mennyiségtanban (*περὶ μαθηματικῆς*) így szólván:

Ἐν τοῖς ἀλλοῖς τὸ ἐκ τοῦ στόματος φερόμε-
νον πνεῦμα, ἐς μὲν τὰ ἐγγύς τοῦ στόματος τρυπήμα-
τα ἐμπίπτει, διὰ τὰν ἰσχυρὰν τὰν σφοδρὰν ῥῆυτερον
ἄχον ἀφίησιν, ὡς δὲ τὰ πόρσω βαρύτερον. Ὡστε δῆ-
λον, ὅτι ἂ ταχεῖα κίνησις ῥῆυν ποιοῖ, ἂ δὲ βραδεῖα
βαρὺν τὸν ἄχον. Ἀλλὰ μὰν καὶ τοῖς ῥόμβοις τοῖς
ἐν ταῖς τελεταῖς κινουμένοις τὸ αὐτὸ συμβαίνει.
ἤσυχον μὲν κινούμενοι, βαρὺν ἀφίεντι ἄχον ἰσχυ-
ρῶς δὲ ῥῆυ. Ἀλλὰ μὰν καὶ ὁ γὰ κάλαμος, αἰ κα-
τὶς αὐτῷ τὸ κάτω μέρος ἀποφράξας ἔμφυση, ἀφή-
σει τινὰ ἄμιν φωνάν· αἰ δὲ καὶ ἐς τὸ ἡμισὺν ἢ ὀπό-

A fuvolákban a szájából kimenő lehelet a száj-
hoz közelebbi fúrásokba esvén a nagyobb erő által
élesebb hangot bocsát ki, valamint a távolibbak mé-
lyebbet. Úgy hogy világos, hogy a gyors mozgás
éles (magas), a lassu pedig tompa (mély) hangot ad.
Ugyanez történik a pörgetyűkkel, midőn ezek a
magikai (vallásos) szertartásoknál forgattatnak. Csen-
desen forogva ugyan mély hangot, de sebesen ma-
gast bocsátanak ki. De a nádsíp is, ha valaki annak
alsó részét bedugván fú bele, fog nekünk adni vala-
mely hangot; de ha annak felébe vagy bármely ré-

στον μέρος αὐτῶ, ὁξὺ φθεγγεῖται. τὸ γὰρ αὐτὸ
πνεῦμα διὰ μὲν τῷ μακρῷ τόπῳ ἀσθενὲς φέρεται,
διὰ δὲ τῷ μειονος σφοδρόν.

szébe (fű), élesen (magasan) fog hangzani. Mert
ugyanazon fuvás hosszú helyen gyöngén megy át,
rövidebben pedig erősen.

Ezen hely megcáfolhatlanul kimutatja, hogy ὁξὺς és βαρὺς zenei-műszók; de épen oly elvitázhatlanul kitünteti azt is, hogy ὁξὺς magas vagy discant, βαρὺς mély vagy bassus hangot jelent. Ha t. i. a fuvolázásnál a fuvalat a szájhoz legközelebb levő lyukon szökik ki, élésebb (ὁξύτερον) hangot ad, és viszont annál mélyebbet (βαρύτερον), minél távolabbi lyukon megy az ki. Ezen állításnak, mely épen oly igaz most, mint volt egykor, és lesz mindig, valóságát minden fuvolás jól érti. *C*-től kezdve *d*-vel emelkedik a fuvolahang alulról fölfelé a szájlyukig. Épen így van a dolog a nádsípval (κάλαμος) és egyéb fuvó eszközökkel is, természetesen minél hosszabb a síp, annál mélyebb vagy vastagabb a hang: és viszont minél rövidebb az, annál élésebb, magasabb, szorultabb emez. — És mit mondjunk ahoz, hogy Archytas mathematicai szigorral azt is hozzá adja, hogy a magas hangot (ὄξυν τὸν ἄχον) a gyors mozgás (ἀτραχεῖα κίνησις), a mély hangot pedig (βαρὺν τὸν ἄχον) a lassu mozgás (ἀδὲ βραδεῖα) okozza. Ezen állítás minden bizonynyal az ujjörögök által vitatott hangsúlyozással, mely az élcs ékjellel illetett szótagokat meghúzza, homfokegyenest ellenkezik. De itt minden részrehajlás nélkül Archytással kell tartanunk; mert a magas hangnak könnyű és gyors a menete, és ez legrövidebb időfölosztásokból áll; a mély hang pedig már önmagában nehéz, sulyos, lassu és hosszabb, hogysem kisebb időrészecskékre fölosztva kellemesen hatna füleinkre. Így tehát magok a régiek tanuskodnak abban, hogy a βαρὺς τόνος tompa vagy mély hang természetes hosszúsággal, az ὁξὺς τόνος élcs vagy magas hang pedig természetes rövidséggel bír; minthogy a régiek ezzel menet- vagy mozgásgyorsaságot, amazzal ellenben mozgáslassuságot kötöttek össze: már pedig oly szótagot, mely gyorsan mondatik ki, rövidnek, olyat pedig mely lassan ejtetik, hosszúnak mondunk, tehát tagadhatlan hogy e tárgyban az igazság Archytas részén nem az ujjörögökén áll.

De nemcsak Archytas van ezen véleményben; hanem közös ezenel ismert igazság az egész őskorral: mert a milyen természetes, épen oly megdönthetlen az önmagában. Aristoteles többször említi műveiben, hogy a βαρὺ épen a mozgás lassúságában áll. Fontos itt főleg azon hely, a hol az állatok nemzésénél V. k. 7. r. a hangról beszél, ὅτι τὰ μὲν βαρὺφωνα τῶν ζώων ἐστί, τὰ δὲ ὁξύφωνα, τὰ δὲ εὔτονα, hogy az állatok közül némelyek mély hanguak, mások magas hanguak, mások ismét közép (sem vékony sem vastag, hanem épen a mi a fülnek mintegy jól esik) jó- v. erős- v. csengő-hanguak. Azután mondja hogy, némi kivétellel, fiatal korban a hang élésebb, vékonyabb ὁξύτερον φθέγγεται, valamint azt is, hogy a nőknek hangja élésebb mint a hímeké: τὸ θῆλυ ὁξύτερον φθέγγεται τοῦ ἀρρένου. Aristotelesnek e nyilatkozványa kétségen kívül állítja e szókknak jelentményét, és kimutatja, hogy az ὁξύ élcs, magas, vékony discant hang, a βαρὺ pedig tompa, mély, vastag, bassus hang. A hangmenetről pedig ugyan ott mondja Aristoteles: βαρὺ μὲν ἐστὶν ἐν τῷ βραδεῖαν εἶναι τὴν κίνησιν, ὁξὺ δὲ ἐν τῷ ταχεῖαν, azaz hogy a mély hang a mozgás lassúságában, a magas pedig ugyanannak gyorsaságában áll, mi oly világosan van mondva, hogy semmi további fejtegetésre nincs szükség. És ha még Aristoteles tanítványa Aristoxenos, a zenész, a hangok mozgását vagy rezgését ismét ezen műszókkal ὁξύ és βαρὺ jellemzi, maradhat-e még fönn ezen szók jelentményéről valami kétség?

Igy valának ezen fogalmak a zenében megállapítva, midőn a byzanti Aristophanes Kr. e. 200 évvel ezen zenészeti fogalmakat az írásí szövegre vagyis a szók kiejtésére a nyelv helyesebb megtanulása végett alkalmazta. Hogy mi birta őt arra, arról későbbben lesz említés; de hogy a hangsúlyozás- vagy ékezési jeleket a zenéből vette át, azt bizonyítja róla Arkadios is. Most kétféle kérdés merül föl: a) változhatott-e ezen szókknak ősi, eredeti jelentménye, vagy is maga a fogalom? Ez hihetlen: mert ha a fogalom változott volna, akkor e szók nem jelentették volna többé ugyanazon tárgyat, azaz a hang magasságát és mélységét, gyorsaságát és lassúságát, már pedig még most is azt jelentik; b) valljon a hang magasságának és mélységének fogalma (ὁξύς és βαρὺς) vagyis vékony és vastag, discant és bassus hang magára a beszédre vagyis egyes szók kiejtésére alkalmazható-e? Ezt tagadnunk kell: mert itt a hang kiterjedése vagyis emelése és lejtése sokkal csekélyebb és jelentéktelenebb, hogysem ily különséget a fül észrevehelne. Mondjuk pl. Rózsa gyanánt Magyarok neve, nem-

zete, nyelve virágzik, csodálatosnak kellene azon fülnek lenni, mely ezen vagy bármily más mondatban az egyes hangok magasságát vagy mélységét érezné. Mi marad tehát hátra? nem más, mint az, hogy Aristophanes az ékjelek neveivel a beszédben nem mást mint ὀξύς szóval gyorsaságot, (a szótagok rövid voltát, gyors menetét) βαρύς-szal pedig lassuságot kötött össze. De a gyorsan ejtett szótagot rövidnek, a lassan mondottat pedig hosszúnak nevezzük, és így ezen szónak ama jelentménye melyet előbb a régiek nyomán világosságra hoztunk, változatlanul maradt.

Ide tartozik az a mit Cicero ad Herennium III, 12, 21. mond: *Acutas vocis exclamations vitare debemus; ictus enim fit et vulnus arteriae acuta atque attenuata nimis acclamatione.* És ugyanott 22. *Acuta exclamatio vocem et fauces vulnerat: eadem laedit auditorem. Habet enim quiddam illiberale et ad muliebrem potius vociferationem quam ad virilem dignitatem in dicendo accommodatum.* Quintilian is *Inst. Orat. 11, 3.* az ékjelek megnevezéseit még zenci tekintetben használja: *Utendi voce multiplex ratio. Nam praeter illam differentiam, quae est tripartita, acutae, gravis, flexae: tum intentis, tum remissis, tum elatis, tum inferioribus modis opus est, spatiis quoque ientioribus et citatioribus.* És ismét ugyanott: *Neque gravissimus autem, ut in musica, sonus, neque acutissimus orationibus convenit... Nam vox, ut nervi, quo remissior, hoc et gravior et plenior: quo tensior, hoc tenuis et acuta magis est.*

A gyors és lassu hangnak ezen szokott megnevezései, vagyis az ὀξύς és βαρύς szónak magas és mély fogalmakról vett jelentményei Aristophanes után is fönmaradtak, a mint ezt Liskovius, Plutarchus, Suidas és egyéb szerzők műveiből kivehetni. De mivel ezeknél csak zenéről azaz a hangok magassága- vagy mélységéről van szó, azért ott a hangsulyról valamint a szótagok rövid vagy hosszú voltáról említés sem lehet. Sokkal jelentékenyebb a régieknél azon egynehány hely, hol a szók valódi hangsulyáról és a szótagok rövid vagy hosszú voltáról van szó: mint midőn Athenaeusnál e szónak *καρίδες* és *καρίδες* kiejtéséről van vita, melyet Araros *ἐκτεταμένως* azaz hosszú ióttával mondott ki, tehát egyebektől nem (*ἐκτεταμένως*) nyujtottan, hanem röviden mondatott, ha pedig e szóban az ióta máskor röviden ejtetett és éles ékjellel illetetett, mit jelenthet az éles ékjel (*προσῳδία ὀξεῖα*) egyebet, mint valamely szótagnak rövid voltát? Épen ily világosan beszél Plátó is *Kratylos* című párbeszédében 17, 35. mondván:

Σκόπει δὴ ὁ λέγων. Πρῶτον μὲν γὰρ τὸ τοῖονδε δεῖ ἐννοῆσαι περὶ ὀνομάτων, ὅτι πολλάκις ἐπεμβάλλομεν γράμματα, τὰ δ' ἐξαιροῦμεν, παρ' ὃ βουλόμεθ' ὀνομάζοντες, καὶ τὰς ὀξύτητας μεταβάλλομεν, οἷον Διὶ φίλος τοῦθ' ἵνα ἀντὶ ῥήματος ὄνομα ἡμῖν γένηται, τὸ δ' ἕτερον αὐτόθεν ἰῶτα ἐξείλομεν, καὶ ἀντὶ ὀξεῖας τῆς μέσης συλλαβῆς βαρεῖαν ἐφθεγγάμεθα.

Figyelj arra, a mit mondok. Mindenek előtt meg kell gondolnunk a nevek körül, hogy gyakran hozzájuk adunk némi betűket, másokat pedig elvesszünk tőlök, midőn meg akarunk valamit nevezni, és az éles hangokat megváltoztatjuk, pl. ebben *Διὶ φίλος*. Ez hogy mondat helyett névvé váljék, mind az egyik ióttát kiveljük abból, mind a közép éles szótag helyett tompát ejtünk.

Mit jelent ez? nem mást, mint azt, hogy e szó *Διὶ* (ὀξύτονον), azaz végsúlyos; de Plátó szerint a névalakításban a hangsuly áttetetik az első szótagra és mondatik élesen, a vég *ι* pedig kivettetik, tehát lesz *Δί*, így már a közép éles szótag *φίλος* tompává válik így ejtve *Δίφίλος*, e helyett ὅστις *φίλος* ἐστὶ *Δί*.

Ἄλλων δὲ τοῦναντίον ἐμβάλλομεν γράμματα, τὰ δὲ βαρύτερα ὀξύτερα φθεγγόμεθα. Τοῦτο τοῖον καὶ τὸ τῶν ἀνθρώπων ὄνομα πέπονθεν, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ. Ἐκ γὰρ ῥήματος ὄνομα γέγονεν ἐνὸς γράμματος τοῦ ἄλφα ἐξαιρεθέντος, καὶ βαρυτέρας τῆς τελευτῆς γενομένης. — Πῶς λέγεις; ὧδε σημαίνει τοῦτο τὸ ὄνομα ὁ ἄνθρωπος, ὅτι τὰ μὲν ἄλλα θηρία ὡν ὄρα οὐδὲν ἐπισκοπεῖ, οὐδ' ἀναλογίζεται,

Másokba ellenben beigtatunk betűket, és a tompák helyett élesekét monduk. Ez történt tehát véleményem szerint e névvel is *ἄνθρωπος*. Mert egy egész mondatból főnév lett, egy betű az *α* kivettévé: és a végszótag tompábban ejtelvén. Mikép mondd ezt? Így: jelent e név *ἄνθρωπος* hogy a többi állatok nem vizsgálják azt, a mit látnak, sem egybe nem vetik, sem nem szemlélik; az ember pedig a mint

οὐδ' ἀναθρεῖ, ὁ δ' ἄνθρωπος ἄμ' ἑώρακε — τοῦτο δ' ἐστὶν τὸ ὅπῃ — καὶ ἀναθρεῖ, καὶ λογίζεται τοῦτο, ὃ ὅπῃ. ἐντεῦθεν δὴ μόνον τῶν θηρίων ὁρθῶς ἄνθρωπος ὠνομάσθη, ἀναθρῶν ἃ ὅπῃ.

meglátott valamit — mert ezt teszi e szó ὅπῃ — szemléli is, és gondolkodik fölötte, a mit látott. Innet bizonyára az állatok közül egyedül mondatott helyesen, hogy vizsgálója annak a mit látott.

Itten Plátó szerént az ἀναθρῶν-ból kivételven a második α az első élesebben ejtetik, továbbá elhagyatván az ὦν szótag, ebből ἃ ὅπῃ fölvetetott a közép szótag ωπ, és hozzáadatott ezen képző ος és így egy mondat helyett ἀναθρῶν ἃ ὅπῃ, lett ἄνθρωπος.

Alkalmas példaul szolgálhat még itt az, mit Liskovius szerént Plutarch Demosthenesről beszél. Ugyanis állítja, hogy Demosthenes egykor Ἀσκληπιός-ra esküdvén nevét προπαροξύτονου-nak (szeréntünk véghardadásnak) ejtette, miért nagyon kigunyoltatott. Demosthenes menteni akarván magát mondá, hogy jól ejtette e szót, mert ezen istenségnek tulajdona a lágyág, enyhe- vagy szendeség azaz a kegyesség, tehát nevének kimondásától is minden keménységnek vagy zordonságnak azaz élesebb kiejtésnek távol kell esni. Plutarchosnak ezen elbeszélése egy megfejthetlen talány lenne előttünk, ha az éles ékjelű szótagnak valamely hangmegnyujtást engednénk; de megtagadva az éles ékjellel illetett szótagtól a hanghosszítást azonnal megoldható e talány: mert mások Ἀσκληπιός-nak mondozták ezen istenség nevét; Demosthenes pedig προπαροξύτονου-nak tehát Ἀσκήπιος azaz Ἀσκληπιος- vagyis Ἀσκέπιος-nak és így, a mi hosszu volt, rövidnek ejtvén és a közönséges kiejtéssel ellentétbe jövé, nem lehetett ezen kiejtésével fülsértést nem okozni.

Mi birta tehát rá Aristophanest, hogy az ékjeleket, melyek előtte csak zenei jelentőséggel bírtak, az írásba behozná? Erre Arkádios szolgál kielégítő felelettel, mondván:

Οἱ χρόνοι καὶ οἱ τόνοι καὶ τὰ πνεύματα, Ἀριστοφάνους ἐκτυπώσαντος, γέγονε πρὸς τε διακρισιν τῆς ἀμφιβόλου λέξεως καὶ πρὸς τὸ μέλλον τῆς φωνῆς συμπάσης, καὶ τὴν ἀρμονίαν, ὡς ἐὰν ἐπάδοιμεν, φθεγγόμενον ἑώρακε γὰρ καὶ τὴν μουσικὴν οὕτω τὸ μέλος καὶ τοὺς ἀριθμοὺς σημαίνουμένην, καὶ πῆ μὲν ἀνείψαν πῆ δ' ἐπιτείνουσαν, καὶ τὸ μὲν βαρὺ τὸ δὲ ὀξύ ὀνομάζουσαν· εἰ δὲ ποτε ἐπάδοιμεν ἢ τέλεον ἀποτείνοντες ἢ πάλιν ἀνιέντες, τοῦτο σκληρὸν, τὸ δὲ μαλακὸν ἐκάλει, κατὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἀριστοφάνης κ. τ. λ.

Az időkitartás, az ékjelek és hehezetek, a mint ezeket Aristophanes kifejezte, szolgálnak a kétes szók megkülönböztetésére és az egész szó hálralevő részeinek hangoztatására és őszhangzására mintha zengedeznők azt. Mert látta hogy a zene is így tesz az éneket és hangkiszámításokat megjelölven, és már le- már fölhangolván, és azt mélynek ezt pedig magasnak nevezvén; ha pedig néha zengedeznének vagy fölülte megfeszítvén vagy ismét leeresztvén a hangot, azt keménynek ezt lágyanak nevezé, e szerént Aristophanes is stb.

Mielőtt részletesen tárgyalnók ezen idézetet, meg kell határoznunk, ki vala Aristophanes? Ezen Aristophanes a Cicero de Orat. III, 33, 132. oly tiszteletteljesen említette Kallinachos- Xenodotos- és Eratosthenesnek tanítványa, Aristarchos tanítója és Egyiptomban a híres alexandriai könyvtárnak őre vala 200 évvel Kr. e. Ptolomaeus Philadelphus uralkodása alatt. Mely időben hozattak tehát be az írásba a hángsúlyozás jelei (signa accentuum)? Az időben, midőn a görög szabadság a görögnép és evvel szükségképen összefüggő nyelv, vagyis ennek kiejtése már haldokló félben vala. Behozattak pedig Egyiptomban, tehát nem görög hanem idegen országban; behozattak továbbá nem a görögök számára, kiknek erre szükségök nem vala épen úgy, mint a németnek vagy a magyarnak sincs elkerülhetlenül ékjelekre szükségé, hogy írását helyesen olvassa, mint mutatják a régi írott és nyomtatott művek, melyek az ékjeleket általában nélkülözik; hanem behozattak az alexandriai tanulók számára, kik vagy egészen idegenek, vagy egyiptomiak, vagy ezeknek urai a macedonok valának, kiket a görögök egész Fülöp idejeig barbaroknak tartottak, és még Fülöp és Nagy-Sándor ideje után is csak kényszerülés- és félelemből tiszteltek. Aristophanes tehát egy segédeszközt hozott be az idegenek számára, hogy a görögnyelvet könnyebben és helyesebben tanulhassák, melyet azután a rómaiak és ujjörögök is örömmel elfogadtak. Ha valaki Aristophanes módjára most akarná a francia vagy némelyelv megtanulását ékjelek

behozása által elősegíteni, mikép nyúlna ő ezen műhöz? nemde úgy, hogy a más nyelvekben használatos jeleket fogadná el? Igen. És így milyen jel szolgálna neki a hosszú szótagok megjelölésére? A hajtott. És a rövidек megjegyzésére? Az ujjgörögöknél általános uralkodó közvélemény szerént semmi; mivel ők az éles ékjellel illetett szótagokat is hosszasan ejtik. Így már sokkal észszerűbben cselekednék a magyar ékezés módja szerént, hoi a hosszú szótagok élesen, a rövidек pedig épen nem jelöltenek; de ő az ujjgörög ékeztést választván első elhatározásánál utánzandónak, most látja, hogy a hosszú szótagokra két jele van. a rövidекre pedig egyszem. Nem kell-e ezen tüneménynek előtte furcsának lenni? mert, ha a hajtott ékjel hosszú szótagra való, az élest akaratlanul is rövid szótag jelének tartaná, főleg, mivel egy harmadik ékjel épen nem létezik. — Továbbá vizsgáljuk kevésbé azon körülményeket, melyek a görög vagy latin nyelv tanulásánál naponkint elő szoktok fordulni, és be fogjuk vallani, melyik jelre, a hosszítás vagy rövidítés jelére van-e nagyobb szükség? Bizonyos és mindennapi tapasztalás által igazolt tény az, hogy ezen nyelvekben a szótagok hosszúsága majdnem önmagától föltünik, úgy hogy ebben azon nyelveket tanulni kezdő is gyérebben hibáz. De ha vissza akarunk emlékezni azon időre, melyben a latínynyelvet kezdettük tanulni, nem tagadhatjuk, hogy épen a rövid szótagok kiejtése ellen vétetiünk legtöbbször. Mennyi fáradságába kerül még most is a tanítónak rá szoktatni kezdő tanítványát, hogy ne mondja arböris, marmöris, legimus, quaerere; vagy hogy megkülönböztesse egymástól quaerere és quaerere, legere és legere, pendere és pendere, vincimini és vincimini, eadem és eadem. Ha a latin vagy német nyelvben az éles ék a rövid szótagok megjelölésére elfogadtatott volna, bár a hosszúak épen nem jelöltenének is, mily könnyű volna akkor a rövidекre azonnal rájok ismerni és megválasztani ezt: legere ettől legere; pendere ettől pendere; ezt eadem ettől eadem; ezt cupido ettől cupido: vagy a németben ezt *ἔλεος*: ettől *ἔλεος*; ezt *ἔριγγον* (városnév) ettől *ἔριγγον*, elnyerni. Ha már a latinban az ékjelleket nélkülözni lehet: akkor valóban könnyebben nélkülözhetni a hosszú szótagét, mely mintegy magában is kitünteti magát, mint a rövidét: és ime ezen szabályt követi a görög hangsúlyozás, midőn az ékezett szótag először magát, másodszer a megelőző hosszú szótagot ismerteti meg, holott ellenben a hosszúsági jel nem szolgálhat a rövidítés megjelölésére.

Eddig világos az, hogy a görög ékjelek idegen országban, hozzánk közelebbi időkben, nem görög népnél és ugyan, mint Vossius Izsák állítja, in usum studiosae inventutis, a megtanulás könnyítésére segédeszközül valának behozva. Az ógörög nyelvnek míg élő volt, semmi köze sem vala az ékjelekkel, és noha a thráciai Dionysios már elég korán használta ezeket, ez nem egyébre csak arra mutat, hogy ő már így oktatott, mert ő Aristarchosnak tanodájából jött ki, ki ismét Aristophanes tanítványa vala. És ha a nyelvtan- és szótár-írók már jól korán éltek ama jelekkel, abból csak az következik, hogy a tiszta kiejtés már akkor veszeve vagy legalább veszélyeztetve vala; egyébkép nem támadt volna fölötte a nyelvtanirók közt annyi vita és versenyzés. Valamint mi segédeszközül használjuk ezen jeleket, épenúgy kellett azokat használni a görögöknek is azon időtől fogva, hogy a görög nyelv megszűnt élő nyelv lenni.

Hányjuk meg már Arkadiosnak előbb idézett helyét, melyből kiténjék, hogy Aristophanes e szót *ἔλεος*, egyenlő jelentményben vette ezzel a szóval rövid. Ugyanis mondja Arkadios, hogy az időkitartás, az ékjelek és hehezetek (spiritus) behozattak Aristophanes által először a kétes szók megkülönböztetésére; másodszer *πρὸς τὸ μέλλον τῆς φωνῆς συμτάσεως*, azaz hogy az ék által a szónak jövője, azaz utóbbi (*τὸ μέλλον*) tagjai mennyiségökre nézve meghatározottassanak. Ugyan mit jelenthetnek ezen kifejezések? Először is mit érthet ő e szó alatt *χρονοί*, idők? mely általunk alig érthető, hacsak, mint a szöveg összefüggése mutatja, a zenébeni hangkitartásra nem vonatkozik. A szótagok rövid vagy hosszú voltát e szó nem jelentheti, mert a görögöknek ezek jelentésére más jelek nem voltak mint az ékjelek; mit is jelenthetett volna a hajtott ékjel mást, mint hosszú szótagot? A miből mindjárt önként foly. hogy az éles és hajtott ékjel eredetileg rövid és hosszú szótagot jelentett, nem pedig valami zengedezést vagy éneklést; mert ugyan mi köze a beszédnek az énekkel vagy zenével? Sőt az éneklés a beszédhen csunya, és C. Caesar is vétkül tulajdonítja ezt egy valkkinnek, ki előtte így olvasott mondván: Si cantas, male cantas; si legis, cantas. Vannak ugyan némi régi nyelvtanirók kik szótag- mennyiségi jeleket használnak. kik között Donatus graecus is elődei nyomán írja, hogy *μακρά* est linea recta a sinistra in dextram partem directe ducta (—), quae vocalibus imposita

significat eas esse productas; *βραχεῖα* semicirculus sursum spectans, vocalibus imminens, eas breviandas esse significat (~); de ezen jelek nem régiebbek mint a zárdalakók (monachi), kik által föltaláltattak. Továbbá e szó *χρόνοι* nem is illik a szótagok mennyiségének vagy minőségének jelentésére, melyeket már Plató és Aristoteles *ποσότης* (quantitas)-nak nevez, a többi görögök pedig már *ποσότης*- már *ποιότης*-nak mondták Quintilián szerénál: *ποιότητα καὶ ποσότητα* dicunt, nos utrumque eadem appellatione complectimur. De ha illenek is e szó a szótagok mennyiségének jelentésére, mit némelyek ezen szóval *m o r a* fordítanak, és ezzel *q u a n t i t a s* azonosítanak: akkor is csak ugyanazon eredményre jutnánk, a gyors mozgás által (*διὰ τὴν ταχέϊαν κίνησιν*) rövid szótag eredne (*συλλαβὴ βραχεῖα*); a lassu által pedig (*διὰ τὴν βραδεῖαν*) hosszú (*μακρά*).

Továbbá mondja Arkadios, hogy Aristophanes behozta az ékjeleket a kétes szók megkülönböztetésére, mi arra mutat, hogy Aristophanes olyanokat tanított, kiknek a görög nyelv nem volt élő nyelvek, és kik a jó hangoztatás végett ily érzéki jelekre szorultak. Ezen megkülönböztetés, mely egész a végtelenség országába vezet, a görög hangsúlyozási szabályokat nagyon is megzavarta, főleg miután mi sem nehezebb, mint a hangot bizonyos jelek által lekötni és meghatározni, és csakugyan fő tiszte az észnek a kétes szóknak jelentményét nem annyira a hang különbségéből mint a szöveg vagy beszéd tartalmától fölfogni, minthogy majd minden nyelvben vannak külalakra egymáshoz tökéletesen hasonló de jelentményre nagyon különböző beszédrészek, melyeknek kiejtését egymástól a fül semmikép sem választhatja el; ilyenek például a latinban ezen szók, melyek majd ígék majd főnevek: *duces, facies, frenā, hamas, lege, mole, regna, socio, soles, terebra, vita*; — a magyarban: áll, ég, fal, fog, hal, ír, nyúl, sír, szív, tár, tér, vár. — A németben: *Berge, berg, Baden, baden, Macht, macht, Pfeifen, pfeifen; Schaft, schaft; Scheite, scheite; Weine, weine; Würde, würde; Zeugen, zeugen*; a görögben pedig számtalan, melyeket most csak az ékjel különböztet meg pl. *ἄγων* vezető, *ἄγων* viadal; *ἄθροος* zajtalan, *ἄθροος* fölhalmozott; *ἀκρατῶς* mértékletlenül, *ἀκρατῶς* elegyítellenül; *ἀρπαγή* rablás, *ἀρπαγή* cséklya; „*Ἄφρος* afrikai, *ἄφρος* tajték, hab; *βασιλεια* királynő, *βασιλεια* királyság, *βασιλεια τὰ* (értsd *δῶματα*), királyi lak; *βάτος* tövisbokor, *βατός* járható; *βίος* élet, *βίος* iv; *δῆμος* nép, *δημός* kövérség; *ἔπαινος* dicséret, *ἐπαινός* rettetetes; *εὖρε* találá, *εὐρέ* találj; *ἔχθρα* gyűlölet, *ἐχθρά* ellenséges; *ζῶον* állat, *ζῶον* élő; *ἵπνος* lámpás, *ἵπνός* kályha, kemence; *κάλως* alattság, *καλῶς* szépen; *κόμπος* kérdés, *κομπός* kérkedő; *λευκή* fehérség, *λευκή* fehér; *μόνη* egyedül. *μονή* maradás; *μύριοι* tizezer, *μυριοί* számtalan; *ὄκνος* lomhaság, *ὄκνός* lomha; *παιδιά* játék, *παιδιά*, gyermekek; *πειθω* rábeszélés, *πειθῶ* rábeszélési tehetség, ékesszólás; *πίων* kövér, *πιών* ivó. a ki ivott; *πτύχη* ránc, redő, *πτύχη* völgyöböl; *σκοπός* kém, *σκοπός* cél, irány; *φιλόλογος* fecsegő, *φιλόλογος* réginyelvbuvár. Lehetne számtalan ily példát bár mely nyelven összeszedni, és a régi nyelvtanirók sokat bibelődtek ily szók összeállításával, mely műnek a görög hangsúlyozás leginkább köszöni eredetét.

Folytatja továbbá Arkadios: Aristophanes azért hozta be az ékjeleket, hogy a szónak jövdjét (*τὸ μέλλον*) meghatározza. Mit jelenthet ez? Innen látható, hogy Aristophanes, kivéven a két érteményű szókat, a mennyire lehetett a szók eleje felé vitte az ékjelt; mert ha a szó végére tette volna, melynek *μέλλον*-ja nem létezik, hogy lehetett volna a szónak *μέλλον*-ját, jövdjét, azaz utóbbi tagjait (*τὸ μέλλον τῆς φωνῆς*) meghatározni. És milyen ezen *μέλλον*? vagy rövid vagy hosszú, mindegyiknek kellett saját jelének lenni, így a természetes következtetés bennünket az éles és hajtott ékjelre vezet. És lehet-e az ékjel által az utóbbi szótagok mennyiségét értésünkre adni? Igenis; mert ha valamely szó *προπαροξύτονον*, akkor az éles ékjel azaz ama harmadik rövid szótag mutatja, hogy a végelötti a föltre nézve hosszú, pl. *ἄπυστος*; ha pedig a végelötti szótag viseli az éles ékjelt, akkor ez mutatja, hogy vagy a végsharmadik vagy a végszótag hosszú; pl. *παιδίον, προστάτης*. A hajtott ékjelnek, mint önmagában nyújtottnak, nincs további fejtegetésre szüksége pl. *ῥῆμα, φιλεῖτε*. Mert a nyújtott ékjel éles- és tompából azaz rövid és hosszúból lett; de az élesnek ideje oly csekély, hogy a tompába bele olvad pl. *ποιεῶ ποιῶ, βασιλεῖ βασιλεῖ*. Ha az éles csak legkisebb nyomát viselné is a hosszúságnak, akkor az összevonásnak helye nem volna. Megjegyzendő még itt, hogy a görög hangsúlyozásnál a szónak gyöke gyéren ékeztetik, kivéven azon eseteket, melyekben az ékezés máshova nem jöhet, pl. a két rövid szótagu főnevekben, *λόγος*, vagy olyanokban, hol a rövid hangzó helyzeténél fogva lett hosszú pl. *ψάλλης*. Maga a tö vagyis gyökszótag a természetes *ὀμοτόνον* azaz mindig hason erős hangú, már önmagában eléggé kiismerhető, és legkevesebbé szorul ékjelekre. Legnagyobb szüksége van erre az elő- és utószótagoknak, melyekre a hozzájuk csato-

landó eszmének megfelelő hang hiánya miatt figyelmeztetni kell főleg az idegeneket, kiknek számára az ékjelek behozattak, ha például e szóban *τύπτω* ezen alakokat: *ἔτυπτον, τέτυμμαι, τυπτός, τυπτέος, τυφθείς, τυπτόμενος, τυπεῖν* látjuk, azon gondolatra kell jönünk, hogy az ék jól van alkalmazva, mivel a tőnek nincs ékre szüksége; de ha hosszúság jele gyanánt tekintenők az éles éket, meg nem fogható, hogy értheli meg maga a görög is azon szót, mely hosszúságát, melytől érthetősége függ, minduntalan más és más helyre teszi át. A honnan könnyen magyarázható az is, mért viselik az attikai szójárásban a fő- és melléknevek az éket többnyire a végtagon, mely csak toldaléka a szónak, és a fülnek mindig rövid. Néha még a két hosszú hangzó *η* és *ω* is csak látszólagos hosszúsággal bír, mert ha mindig valódi hosszú szótag értékével bírna, hogyan használhatták volna ezeket a költők rövidnek gyanánt is; és miképen válhatnának sokszor a hajlításban rövidekké? pl. ebben *λιμήν, λιμένος; ποιμήν, ποιμένος; δαίμων, δαίμονος; ῥήτωρ ῥήτορος*. Azt sem szabad felejtenuk hogy majd minden nyelvben több hang létezik a kiejtésben, melyet a hangzóknak adni szoktak, mint hangjel az írásban. Ha fölvilágosításul csak egy pár magyar igét veszünk is föl, erről azonnal meggyőződhetünk. Im e szóban elveszek (*ὄλλυμαι, pereo*) csak egyféle e betű, de kétféle e hang van t. i. a két első nyílt, a harmadik zárt e; ebben elveszek (*λαμβάνω, accipio*) szintén kétféle az e hang, az első nyílt a két utolsó zárt e; ebben emberek az első és utolsó nyílt a második és harmadik zárt e. Hogy ezek külön hangok (tehát tulajdonképen külön betűknek is kellene lenniök) kitetszik onnan, mert fölcserélve a szók értelményét gyakran megváltoztatják; így e szóban *mentek* többféle értelmény lappang, mely csak az e hangzónak helyes kiejtése által különböztethető meg, két zárt e-vel *mentek itis*; első zárt második nyílt e-vel *mentek íverunt*; megfordítva első nyílt második zárt e-vel *mentek libero, immunem reddo*; két nyílt e-vel *mentek liberi, immunis*. Ezen hangot vagy is különbséget a szem semmi módon észre nem veheti.

Vegyük még szemügyre Arkadios idézett szövegének hátralevő részét. Így szól ő: Látván Aristophanes miképen jelöli a zene az éneket és hangkiszámításokat (*ἀριθμούς*) és már leeresztli vagyis tágitja, már fölemeli vagyis feszíti a hangot, azt *βαρῦ*-nak, ezt *ὄξυ*-nak nevezvén: e szerént intézé el az írásban és beszédben a maga ékjeleit. Sehol sincs előbbi állításunk világosabban mint e pár szóban kifejezve. Mert mindenek előtt Aristophanes a jeleket a zenéből vette át, és alkalmazta a beszédre, a szókra: tehát azon jelentményt, melylyel a zenében bírtak, nem változtathatta meg, hanem meg kellett azokat tartania, mint valának. Továbbá kéjt kellett elkerülhetlenül elfogadnia, a kitarított hosszú hangra, hol a szó szabadon eresztetik, egyet; másikat a visszatartott, rövidített és gyorsított hangra. Mind a kettő létezett már a zenében: az *ὄξυ* mint *ταχεῖα κίνησις* gyors mozgás azaz gyors rövidség; a *βαρῦ* mint *βραδεῖα κίνησις* lassu mozgás, azaz lassu hosszúság. Ha tehát Aristophanes a jeleket és fogalmakat a zenéből vette: hogy lehet nekünk az *ὄξυ*-t azaz éles szót másképen mint rövidnek vennünk? Ezen kifejezések is *ἀνιεῖσα* leeresztő, tágitó, és *ἐπιτείνουσα* kiemelő, kifeszítő, a zenéhez és énekhez illők, talpraesettek, jól választottak, világosak, érthetők: mert valamint a húr ugy az emberi szó minél inkább leeresztetik, annál mélyebben, hosszabban és lassabban rezg, hullámzik és hallatik; ellenben minél inkább emeltetik és feszül, annál gyorsabban mozog, azaz annál magasb, gyorsabb, rövidebb hangot ad. Nam *vox, ut nervi, quo remissior, hoc gravior etc.* Quintilianus. Aristophanes tehát a szótagok hosszúságának és rövidségének jeleit és neveit a zenéből vette. Ebből következik: hogy az ujjgörögök az éles hangokat (*ὄξύς τόνος*) épen ugy nyujtván mint a hajtottakat (*περισπώμενος τόνος*), az ógörögök kiejtésétől minden bizonynyal eltértek.

* * *

Következik már hogy feleljünk ezen kérdésre: milyen a görögnyelv természetes tulajdonsága a gyökszókat, összetéteket és származékokat tekintve, vagyis milyen a görögnyelv szóalakítási képessége, és ezen természeti tulajdonságánál fogva követelhet-e ez a többi nyelvektől oly lényegesen eltérő hangnyomatékolást vagy hangsúlyt, hogy ennek meghatározását Sphinx talányánál is rejtélyesebbnek tartjuk? Mivel ezen nyelv lassan, kedvező égalj és szerencsés körülmények közt önmagából tisztán fejlődött, a többi ismert nyelveknél nagyobb eredetiséggel bír, és bámulandó szóbőségét aránylagosan csekély számú gyökszóktól és tőszóktól képzí. Összes gyökszói majdnem mind igék: ezekből lettek a fő- és melléknevek, ezekből ismét ugy, mint az igékből az igehatározók. Mintán pedig a már létezett igék- fő- és melléknevektől ismét újak származtak,

és ezen fejlődés mindig tágasb kört képzett: a nyelv e csekély számú gyökszókból úgy lett egy csodálandó szóhalmaz, miként valamely magocskából külön irányban elágazó roppant terebélyességű és díszes lombozatu fa keletkezik. De ezen fánál minden elterjedése dacára valamennyi ág, gallynak, lombnak, rügynek, bimbónak, levélnek, virágnak és gyümölcsnek ugyanazon egy vége és természeti rendeltetése van, hogy hason erejű magot hozzon létre. Ilyen tehát egy természetesen kifejelett nyelvnek tulajdonsága is. Itt is bár mennyire módosult legyen a szónak eredeti jelentménye az ejtegetések és hajlítások, elő- és utóragok, összetéti vagy származtatási képzők által; még is az ő eredeti értelményére mindig vissza vezethető, tehát alkatrészeire fölbontható, elemei szerént tárgyalható, melyek között ama ősi vagy eredeti mindig legnagyobb jelentőséggel bír. Erre mint talpra fektetvük a többi alakok, ebből mint gyökből hajtottak ki a sarjadékok: természetes tehát, hogy ennek jelentőségét kell a léleknek is leginkább fölfogni, hogy az eredeti eszmét el ne téveszsze, a mi másképen nem történhetik, mint, ha különös hangnyomatékolás által erre mintegy fölbresztetik és figyelmetessé tétetik, melynek megértése által minden származék és ez által módosult jelentmény azonnal fölismerhető és megérthető. Elvévén a tőtől a hangsulyt, megszűnik a főszemének ereje, elhomályosodik az érthetőség valamint más nyelvekben, úgy a görögben is. Ha tehát minmagunkat elaltatni nem akarjuk, látnunk kell, hogy valamint a latin szóokban: *amo, amor, amatus, amabilis, amandus, amicus, amicitia, inimicus, inimicitia, redamo*, egy a tő *am (a)*; vagy ezekben: tud, tudás, tudós, tudósság, tudomány, tudákos, tudakosság, tudatlan, tudallanság, öntudat, a tő *tud*: úgy ezekben: *γράφω, ἔγραψον, γράψω, ἔγραψα, γέγραπται, γραπτός, γραπτός, γραφήναι, γραφεῖς, γραφή, γραφεύς, γράμμα, ἀνάγραμμα, ἐπίγραμμα, ἀνάγραφτος* a tő mindig *γραφ*, mely hogy jelentőségét ne veszítse, magára vonja a hangsulyt. Hol találhatik tehát a görögben is a gyök és a hangsuly? épen úgy mint a latin, magyar vagy német nyelvben, néhány előragot vagy összetéti képzőt kivéve, mindig a szó elején, a mint ezt néhány szóelemzésből és a szónyomozás utján készült szótárakból mindenki könnyen átláthatja. Így tehát a görögben is egyedül az a természetes hangsulyozás, mely a gyökre esik, mert a többi szótagok egyedül járulékok, és a fő jelentménynek kisebb nagyobb módosításai. Csak az ujjab déli nyelvek, melyek eredetiséggel épen nem dicsekedhetnek, hangsulyozzák, mint már említettük, a végtagokat, mert ezekben hiányozván saját voltukból a gyök, kényszerülnek a szó végére sietni, hogy értelményét megragadhassák. Ennek valóságát ezen egyetlen egy francia mondatban is tapasztalhatjuk: *La douceur est une vertu; elle calme bien des douleurs*.

Az eddig tisztára hozott eredmény már azon kérdésre vezet: Valljon egyezik-e a mi hangsulyozásunk a görögben Aristophanes rendszerével, vagy attól elütő; és így volt-e ezen rendszer már tőle megállapítva, vagy csak későbbben képeztetett ki mostani fokáig? E tárgyról már több, nálunknál a görögnyelv titkaiba sokkal mélyebben behatott, tudós, köztök Vossius Izsák is, véleményét igen világosan kinyilatkozattatta úgy, hogy ezeknek nyomán bátran állíthatjuk, hogy az éles ékjelnek mostani érvényessége épen Aristophanes terve, szándéka és rendszere ellen lett divatossá. Természetesen Aristophanes a hangsulyozásnak csak fő szabályait és alapelveit állította föl. Tanítványa Aristarchos és az alexandriai tanoda fejtette ki ezen tant miúdig tágasb és tágasb körökben úgy, hogy Quintilián idejében a hangsulyozás már több élénk vitalkozásra szolgáltatott alkalmat, sőt sokakat tévutakra is vezetett, vagy személyes vitákra csalt ki egymás ellen: mi csak arra mutat, hogy a nyelvitanírók már akkor magok sem voltak a görög hangsulyozási szabályokkal tisztában, egyébkép ha a hangsulyt a beszélők ajkairól hallhatták volna, nem vetemedtek volna annyira a versenykedésben.

Igy kivehetni Quintilián szavaiból, hogy már az ő korában sem voltak képesek a nyelvtudósok a hangsulyozásnál némely kételyek homályaiból kibontakozni. Álljanak itt tulajdon szavai: *Adhuc difficilior observatio est per tenores (quos quidem ab antiquis dictos tonores comperi, ut videlicet declinato a Graecis verbo, qui τόνους dicunt) vel accentus, quas Graeci προσῳδίας vocant, cum acuta et gravis alia pro alia ponitur, ut in hoc Camillus, si acuitur prima; aut gravis pro flexa, ut C e t h e g u s, et hic prima acuta, nam sic media mulatur; aut flexa pro gravi, ut Appi *) circumducta sequente, quam ex duabus syllabis in unam cogentes et deinde*

*) E helyett Quintilián műveiben, melyek M. Fabii Quintiliani opera ad optimas editiones collata studiis societatis Bipontinae. Biponti 1784 cím alatt jöttek ki, áll *a p i c e*, mely szót, minthogy sem a szószervezettel sem a szöveg tartalmával és érthetőségével össze nem fér, hibának tartván ugyanazon szerző művei Hannoverában 1826. megjelent kiadásának kritikai jegyzetei nyomán e többes számú Appi szóval cseréltünk föl, mely célunknak tökéletesen megfelel.

flectentes dupliciter peccant. Sed id saepius in graecis nominibus accidit: ut Atreus, quam nobis iuvenibus doctissimi senes acuta prima dicere solebant, ut necessario secunda gravis esset, itam Tereï, Nereique. Haec de accentibus tradita. Ceterum iam scio quosdam eruditos nonnullos etiam grammaticos sic docere ac loqui, ut propter quaedam vocum discrimina verbum interim acuto sono finiant, ut in illis:

Quae circum litora, circum Piscosos scopulos —

ne si gravem posuerint secundam, circus dici videatur, non circuitus. Item quantum, quale interrogantes gravi, comparantes acuto tenore concludunt. Instit. Orat. I, 5. Ime itt Quintilián mintegy panaszos szót emel, hogy az említett szók hangsulya vagy kiejtése ingatag, mely változóság onnét származik, hogy az éles és tompa hangsuly egymással helytelenül fölcseréltettek: így ebben Camillus az első szótag mondatott élesen azaz magasabban, a második helyett; ebben Cethegus a második mondatott tompán, azaz leeresztett hangon, a helyett hogy nyujtva azaz hosszasan mondatott volna, mi másképp nem történhetett, mint az első szótag kiemelésével; ebben Appi a második ejtetett nyujtottan, a helyett, hogy mélyen vagy tompán mondatott volna. Ennek Ἄτρεὺς az első tagja mondatott Quintilián gyermekkorában élesen, mivel a második a benne létező kettőshangzó miatt hosszú, holott az első csak helyzeténél fogva olyan; férfikorában pedig midőn az idézett becses művet írta, mondja, hogy Ἄτρεὺς végsúlyosnak mondatik; holott azon tudós öregek, kiknél ő a görögnyelvet tanulta, az első szótagot mondatik élesen (acuta prima dicere solebant), hogy a másik szükségképen tompa lenne (ut necessario secunda gravis esset). Ha már Quintilián idejében így tapogatóztak a görög hangsulyozás országában, mennyivel kevesebb fontossággal bírnak e tárgyban a hozzánk közelebb eső nyelvtudósok! Csakugyan ha kissé fontolgatjuk e tárgyat, be fogjuk látni, hogy az éles hangsulynak természete és értéke már régenten kétely és vitaikozási tárgy vala. Quintilián tudós tanárai, kik az Ἄτρεὺς szóban az éles éket a végtagban létező kettőshangzónak hosszúságával meg nem egyeztethették, s ez által annak rövid értékét elismerték, ellenkeztek nézeteikben azokkal, kit ezen szót végsúlyosnak ejtették; s innét már könnyen magyarázható, hogy, midőn az éles ékjelnek természete és értéke fölött meg nem egyeztek, ezen szókbán: ἔρημος és ἐρημος, ἔτοιμος és ἐτοῖμος, ἀγόραιος és ἀγοραραῖος, τῦρος és τυρός, Φαῖδρος és Φαιδρός, ἀδελφός és ἀδελφός kétféle ékeztést vagy hangsulyt láttak; holott, hogyha a legrégebbi nyelvtanirókkal az éles ékjeit rövidnek vesszük, megszűnik minden különység a kiejtésben. A hangsuly fölött kelt többi versenyzéseket is ezen elv szerint majd mind ily egyszerű módon lehet elintézni.

Nem lehet itt érintetlenül hagyni azon ellenvetést, melylyel a régi nyelvtanirók lépnek elő állítván, hogy az aeoliai szójárásban épen nem létezik végéles vagyis ὀξύτονον szó, melyekben az attikaiaknál oly nagy bőség van; mert ha a hangsuly a végtagra esik, mint ez szükségképen történik az egytaguaknál: akkor az aeoliaiak azt περισπώμενον-végghajtott súlyosnak, míg az attikaiak ὀξύτονον-végsúlyosnak teszik, például θήρ, αἴξ, ami azért történik, minthogy egyes szótagoknál hiányzik a hangviszony, tehát azon bizonyos idő is, mely csak az ἄρσις és θέσις-ből azaz szükkenés- és csökkenésből keletkezhetik. — Vegyük vizsgálódás alá a régi nyelvtanirók ezen nyilatkozatát, milyen értékű lesz e szerint az éles ékjelű szótag? talán hosszú? az nem lehet, mert ily esetben περισπώμενον-t írtak az aeoliaiak; talán rövid? az sem lehetséges, mert ha ellenvetésül mást nem hozunk is föl, vegyük csak elő Sappho énekének ezen verseit: Ποικιλόθρον' ἀθάνατ' Ἀφροδίτα, Παῖ Διός, δολόπλοκε κ. τ. λ. mind ezek mind egyéb az aeoliaiaktól ránk maradt töredékek megcáfolják a régi grammaticusok azon állítását, hogy az aeoliaiaknak ὀξύτονον szavok nem volt, valamint azt is, hogy az ὀξύτονον szótag hosszú. — Hogy lehet tehát ezen állítást megfejtetni? talán a szójárás különfeleségéből? de a szójárások csak abban válnak el, hogy a szót megcsonkítják, elferdítik, megrövidítik, vagy megnyújtják; hanem a gyök és a tő hangsuly változatlanul marad ezekben is. Az aeoliai szójárás pedig annál kevesebbé térhetett el az általános divó hangsulyozástól, minthogy közvélemény szerint ezen szójárás vala a többinek gyöke és alapja. Ha még azt is hozzátesszük, hogy az időben, miután a hangsulyozási jelek behozattak, aeoliai szójáráson már semmi mű sem iratott, bizonyára azon gondolatra kell jönnünk, hogy ezen szójárásban segítségül és megkülönböztetésül egy új hangsulyozási rendszer vetett föl; — vagy a mi sokkal valószínűbb és az előbbi véleménynyel megegyeztetelhetőbb, hogy egy későbbi nyelvtaniró hozta be ezen hangsulyozási renészert, ki az éles éket úgy, mint Quintilián ellenei, hosszúság jelének vette, és ez által csak ezt akarta jelenteni, hogy az aeoliaiaknál nincs szó mely hosszú szótaggal végződnék, kivévén az egytaguakat: tehát mind röviddel végződik, mert minden az

ejtegetések és hajlítások szótagjai azaz elő- vagy utóragok, összetéti vagy származtatási képzők által alakítottak, minden ily járulékos szótag pedig természeténél fogva rövid a hangsúlyozott lő miatt. Hogy az aeoliai hangsúlyozás az ékezési rendszernek későbbi kifejlődése, onnan is látszik: hogy Aristophanes, az ékezés föltalálója, az előszócskákat (*προθέσεις*, praepositiones) az aeoliai szójárásban is végéleseknek tette, úgy hogy az egész aeoliai ékezési rendszer sokkal későbbi mű gyanánt tűnik föl, melyről az ékezés föltalálója Aristophanes mitsem tudott. Ugyanazon végéles előszócskák, valamint a hangugrató főnevek (*ὀνόματα σύνκοπτα*) pl. *πατήρ*, *πατέρος*, *πατρός* megcáfolatlanul kimutatják, hogy az éles ék kezdetben rövid szótag jele vala: mert hogy lehetne másképen az utolsó szótagot mint hangsúlyost és nyomatékost, mely különös jelentőséggel bír, hiányjel által ki-lökní, főleg ha ennek az ujjörögök szerént hosszú és jól nyomatékolt értéke volna?

Az eddigi vizsgálódásokból kitűnik, hogy már igen jókor kezdették az éles ékjelt bizonyos hosszúság gyanánt tekinteni, és ezen nézet azután közönségessé lett, sőt általánossá is válnék, ha ezt magának a nyelvnek természete, a nyelv alkatáról birt ismereteink, és saját nyelvünk szerkezete nem ellenzenék; ámbár ezen ellenzést most éneklésnek vagy némi zenének szeretik nevezni. Ha tehát Eustathius és a későbbi nyelv tudósok az éles ékjellel illetett szótagot hosszúnak vagy kiemeltnek vagy meglököttnek akarják tartani, ez csak az ő nézetökröl nem a régi kiejtésről tanuskodik. Ha már Athenaeus 210 évvel Kr. után vagyis barátjai egy vendégség-nél a hangsúly fölött vitatkoznak, hogy tehet úgy Philoponos vagy még későbbi grammaticusok a régi kimondásról tanubizonytságot? De mivel az éles ékjelnek értékéről ezen két nézet t. i. a régibb annak rövidségéről, mely azért *κύριος τόνος*-határozó hangnak is neveztetett (mert a rövid szótag kijelölése mutatja a megelőző vagy következő szótagnak mennyiségét, nem pedig megfordítva a hosszú, mely magát önmagától föltünteteti), ha mondom e két nézet az éles ék rövid és hosszú értékéről ugyanazon egy időben egymás mellett érvényessé lett: akkor megzavartatván a fogalmak, és különböző vélemények állván elő kikerülni nem lehetett, hogy ezek össze ne keverednének, mely összekeveredésből szükségképen az ékezés különféleségének kellett származni, mi egyébkép megmagyarázható nem lenne. A régibb nézet mégis, mint valódi, félreismerhetlen nyomokon még most is föltűnik, noha a későbbi grammaticusok, mint Liskovius kimutatja, az éles ékjelt mint hosszúság jelét fogadták el. Így változott meg időjáráttal, mint minden e világon, az éles ékjel fogalma is; és a mi állításunk-tól eltérő nézet vagy bizonyítás csak arról tanuskodik, hogy azon időtájban vagy században, melyről szól, már úgy beszéltek vagy olvastak, mint azon szerző állítja.

De valamint akár szellemi akár erkölcsi képzettségünknek némi fokára csak több hiba, tévedés és ezekből kibontakozásnak hő vágya által juthatunk: úgy a görög hangsúlyozásnak mostani megállapodott rendszere a kétértelműségnek és ez általi tévedések kikerülésének köszöni eredetét; tökélyét pedig a sok nyelv-tan-és szótárírók fáradatlan küzdelmeinek. Hogy ezek bámulatos szorgalommal buzgólkodtak a kétértelmű szókat mind az írásban mind a beszédben kitüntetni az bizonyos: de valljon Aristophanes és az ógörögök, kiknek e nyelv anyanyelvök vala, ezt tették legyen-e, ez épen azon tárgy, melyre értekezésünk terjedelme vonatkozik. Távol legyen tőlünk azt állítani, hogy a kétértelműségnek minden esetei ki volnának már a hangsúlyozás rendszeresített szabályai által jelölve; minthogy a hason alaku és hangu de különböző jelentményű szók kiszámítatlan bőségének összehasonításában csak csekély számát találjuk azoknak, melyeknek különfélesége az ékjelek által szeméink elé van állítva. Minden e nembeli jörekvések dacára nincsenek még elkülönítve például: az igék jelent. m. jel. id. több. számú 3. személye és ugyanazon idejü igenévnek többes tulajdonítója, mint: *παιδεύουσι*, *ιστάσι*, *τιθεῖσι*, *διδούσι*, *δεικνύσι*; a parancsolómód jelenidejének többes számu változatos 3-dik személye *βουλευόντων* (e helyett *βουλευέτωσαν*) és jelenidejü igenévnek többes sajátítója *βουλευόντων*, továbbá *ἀθάλας*, korom és koromszinü; *ἀγώνιος*, szögnélküli és víváshoz tartozó; *ἀδεής* félelemnélküli és szükségset nem szenvedő; *ἄδραστος*, végre nem hajtott és el nem szökhető; *ἀσχοῦ* ettől *ἀσχοίμαι* és *ἀσχος* tömlő; *ἄξω* ettől *ἄγνυμι* és *ἄγω*; *ἴσθι* légy, ettől *εἰμί*, és tudd meg, ettől *οἶδα*; *λυπῶν* ettől *λυπέω* és *λυπή*; *θηρῶν* ettől *θήρ*, *θηρά* és *θηράω*; *οὐλαί* áldozati árpalistsz és behegedt sebhelyek; *πεισομαι*, ettől *πείθομαι* és *πάσχω*; *πόσις* ital és férj; *σχεδίην* igh. azonnal, közel és szenvedőset ettől *σχεδίην*, szálhájó, talp; *φατόν* mondatok li ketten, ettől *φημί* és mondható, miről beszélni lehet (lat. *fandus*) valamint ezek: *ἀπάτη*, *Ἀπάτη*; *ἄτη*, *Ἀτη*; *ἔρις*, *Ἐρις*; *κῶμος*, *Κῶμος*, stb.

Azonban ilyen különégeket a szó szerkezet és összefüggés mindjárt világosságra hoz, nem is érdemes ily csekélységekre oly fáradságos munkát fordítani, milyennel azt némely grammaticusok összeállítani törekedtek; valamely rendkívüli fontosságot helyezni pedig e tárgyban, a legnagyobb tévedés lenne. Elég kár, hogy a régiebb nyelvtanítók ily apróságokkal, melyekről és hozzájuk hasonlókról Quintilián Instit. Orat. 7, 9. említett lévén amphiboliáknak nevezi és ezek közé sorolván a ὀμωννυμία-kat is, ezeknek nemei közt megemlíti, hogy vannak némely szók, melyek összevéve más és szótagjaikra osztva ismét más jelentésűek pl. ingenua, és in genua; armamentum és arma mentum; Corvinum és cor vinum hozzá adván: „Ineptae sunt cavillationes, ex quo tamen Graeci controversias ducunt“ mint midőn a görögben ez ἀλλητρις πεσοῦσα és ἀλλήτρις πεσοῦσα olvastatik. Ilyenek csakugyan alig érdemlenek említést. Sokkal nagyobb hálával kötelezték volna le magok iránt az utókort a régi grammaticusok, ha az összes hangsúlyozásnak rendszeresített szabályait juttatták volna kezeinkre; de ők csak egyes szókra terjesztették ki figyelmeiket, és ezen művel mindig tovább és tovább menvén az ógörög nyelv ejtését az ujgörögből merített fogalmakkal csak zavartabbá tették. Ha Aristophanesnek vagy az ő közvetlen tanítványainak műveit a görög hangsúlyozásról bírónok: akkor az egész rendszernek tiszta fényben kellene előtünk állani; mert az általa behozott két jel és fölállított meghatározás után ítélve, hogy az ékjelek csak segédeszközök a kiejtésre, igen egyszerűnek kellett a hangsúlytannak lenni. Most pedig annyi értelmezők által jutván ezen tan hozzánk, eredeti egyszerűségéből kivetkezve és oly tarkaságot öltve, nem csoda, hogy több kétséget és nehézséget támaszt. De az eddig mondottakból eléggé kiviláglik, hogy az ujgörög kiejtés az ógörögnek kiejtése módjáról nem tanuskodhatik.

* * *

Hátra van még, hogy megérintsünk egy véleményt, mely a görög éles ékjel értékéről most majd általában elterjedett, melyet annál csodálatra méltóbbnak kell mondanunk: minél kevesebbé fölfogható az, ne mondjuk, hogy bizonyítható. Sokan t. i. kik az éles ékü szótagokat erősebben, hallhatóbban azaz kiemelve, élesebben, vagyis bizonyos hanglökéssel ejlik, ezen hangoztatásban a zenének, dallamnak, hangászatnak, vagy bárminek mondjuk, bizonyos nemét találják. Güttling is a görög ékjelekről írt művének előbeszédében fölemlíti, hogy az accentusok olvasása nélkül (vagy is inkább csak az éles ékjelű szótagok kitüntetése nélkül, mert csak ezekről lehet itt szó, minthogy a nyujtott- vagy hajtottak magoktól is föltűnnek) egészen megkövesültnek kellene a görögnyelvet, mely különben oly hangzatosnak magasztaltatik, állítani. De meg kell vallanunk, hogy mi ilyen zenét, éneket vagy hangoztatási kellemet e hangsúlyozásban föl nem fogunk; nehezen is fog találkozni valaki, a ki ezt a minden emberek beszédműszerével és gégesipjával ellenkező élességi zenét utánozhatná, vagy mint zenész hangjegyekbe foglalhatná; hacsak nem tenné azt a hangsúly és szótagmérték általános elhanyagolásával és földulásával hallgatóinak fölizgatására és legbotrányosabb fülsértésére szoroson mondva szántsándékkal. — Általában az éneklő beszédet vagy szójárást helytelennek, fülsértőnek tartjuk: hogy lehet tehát, hogy a mi más nyelvekben hibának mondatik, a görögben valami kecsgetető bájnak tekintessék? Mindazáltal nehogy csak ugy könnyeden látszassunk e tárgygyal elbánni, vegyük azt gondos és nyugalmas vizsgálat alá; mert hiszen hogy az ógörög nyelv is csak emberi nyelv vala, és mint ilyen az emberi nyelv általános szabályainak ez is alá volt vetve, az tagadhatatlan.

Fogañjuk el, hogy az éles ékjel zenei hangsúly; de ha ez mint ilyen nem rövid, ugy ellenkezik minden ember nyelvével mint hangzavar, és sért minden de főleg zenészi füleket mint zürhang, mivel, a mit a költészetben leginkább észrevehetni, a versnek zenejét azaz a gyökszó időmennyiségét földúlja. Ennélfogva e hangsúlyozásnál csak két eset lehetséges: hogy vagy az éles éket a szótag milyenségének vagyis időmennyiségének (ποσοτής, quantitas) vagy ezen időmennyiséget az éles éknek föláldozzuk. E kettőnek összeegyeztetésében siker nélkül fáradoztak eddig évszázadok: haszatlanság lenne tehát ily most is bizonyosan meghiusulandó kísérlettel az időt vesztegetni. — Az egész vitatás tehát e kérdésben öszpontosul: Lehet-e valamely nyelvnek bizonyos zeneműben vagy hangászati szerkezetben a szótagok időmértéke és önmaga ellen helyet foglalni és hatásra számítani? Hogy ezen kérdést megoldhassuk, meg kell határozunk: a) mit értünk a szótagok milyensége

vagy időmértéke alatt? b) mi a zenében a hosszúság és rövidség? — A szótagok időmértéke alatt értjük a a szökkenés- (*ἄρσις*) és csökkenésből (*θέσις*) vagyis a szótagok illetőleg hangok hosszú és rövid voltából keletkező hangviszonyt, mely füleink csatornáit által az öntudatos lélekhez vezetve előtte saját szerű alakban jelenkezik. És micsoda a zenében a hosszúság és rövidség? Ez magában véve valami határozatlan mennyiség, mely csak bizonyos viszonyból kapja határozottságát. Hogy ezt világosabban megérthessük, vegyük föl a zenéből a fél, negyed, és tizenhatod értékű hangjegyeket, a szókból pedig például ezen tagokat ho—lya ebből ho—málya és e—nye ebből erénye: ezek csak határozatlan hangok, melyek az időben mint bizonyos hosszúság zengenek, mint akármely viszony nélküli hang. A mértéknek hosszúsága vagy is a határozott mérték csak egy időcske (mora) vagyis bizonyos rövidség által, ezen rövidség pedig kétszer ily nagy időcske azaz hosszúság által keletkezik, vagyis röviden szólva a hangnak csak a viszony ad bizonyos értéket. De ezzel még nincs az mondva: hogy a mi rövid az mindig rövid, a mi hosszú mindig hosszú marad; mert ez mindig a viszonytól függ; minthogy egy negyedes hangjegy rövid a félhangjegyhez, de hosszú a nyolcados hangjegyhez viszonyítva, mely arra nézve rövid; de egy nyolcados hangjegy ismét hosszú egy tizenhatodos hangjegygyel, ez egy harminckettedessel viszonyba hozva. Így tehát a zenében a rövid szótagok és hangok is helyettesíthetik a hosszúakat, valamint a hosszúak a rövideket. Röviden szólva csak a viszony határozza meg a hosszúság és rövidség mértékét, és azon negyedes hangjegy, mely a sebes időnyben (*allegro tempo*) a leggyorsabb rövidséget, ugyanaz a lassuban (*largo*) vagy halkán járó méltóságosban (*andante maestoso*) egy komoly kitartást jelent. Tehát a zenében az időmennyiséget mindig a viszony határozza meg, melyet a művész mesterileg alkalmaz. Ezen időmennyiség háromféle. Az első magának a hangzónak időmennyisége, mely egyedül az élő nyelvekben hallás által tapasztalható, a holt nyelvekben pedig sok szóban visszaidézhetlenül elveszett. Tegyük föl, mintha a német nyelv holt volna, ugyan hogy lehetne meghatározni, hogy ezen szókbán: *τοῦ*, *νοῦ*, *λοῦ* az *ο* rövid; ebben pedig *τοῦ* hosszú? Továbbá tudjuk hogy oly szótagokban, melyeket helyzetöknél fogva nevezünk hosszúaknak (*syllaba positione longa*), maga a hangzó rövid szokott lenni; mégis találhatunk oly szók is, melyekben a hangzó szintén hosszú, például *μᾶλλον*, *πρᾶγμα*, vagy a németben *Herb*, *Pferd*, *Mond*, *thron*. Midőn ellenben Homér az *η*-t és *ω*-t rövideknek veszi, föl kell tennünk, hogy azok akkor csakugyan röviden hangzottak: mi annál valószínűbb minthogy ezek a nevek ejtegetésénél és igék hajlításánál többször *ε* és *ο*-ra változnak. A szótagoknak azon időmennyiségét tehát, melyet csak hallásból tanulhatni, épen úgy elvesztették az ujjörögök és nyelvitanírók mint mi, mióta az ógörög nyelv megszűnt élő lenni. — A második időmennyiség magoknak a belüknek természetéből a szem által látható, és a lélek észlelése alá oly világosan eső jelenség, hogy azt eltéveszteni nem lehet. — A harmadik a költészeti időmennyiség, mely azon szükségből származik, hogy a már meghatározott versmértéknek egy elmulaszthatatlan kellékképpen ismételtetni kell, minthogy az ütem (*tactus*) meg nem tartása által minden de leginkább a műveltebb fül azonnal megsértve érzi magát. — Mind ezen három időmennyiség öszpontosul a gyökszóban, melyet épen kell hagyni, hogy a vers és érthetőség meg ne zavartassék; de ha az éles ékjellel illetett szótag hosszúnak mondatnék ki, ez által mind a vers mind a gyök megsértetnék: tehát a következtetés önmagától foly, hogy az éles éknek saját sága épen ellenkező azzal, melyet neki az ujjörögök tulajdonítanak. Sőt az éles ékü szótagok hosszúságából mind a nyelvnek a szókkal, mind a szóknak önmagokkáli összeütközése keletkezik. A nyelv a kiejtésben valamint a zene a hanglejtésben mindig bizonyos viszonyt azaz mértéket, mennyiséget keres: ennél fogva a két hosszú szótag közül egyiket a kiejtésben legalább a fülnek tetszőlegesen megrövidíti, mint *spērant*, *clāmas*; a két rövid közül pedig egyiket némileg meghosszítja, mint *bone*, *fore*. Ezt előre bocsátván kérdezhetjük, miképen lehet e viszonyt akár zenei- akár beszédivileg oly kéttagu szókbán létesíteni, melyeknek gyöke hosszú, végtagja pedig éles ékü, azaz hangsúlyos, például ebben *δαλός*? Ilyeneknél a hangviszonynak alkalmazásában három eset gondolható. Ugyanis vagy a hosszú gyököt kell röviden ejteni, ha a végtagot ki akarjuk emelni; vagy a gyököt és végtagot egyszersmind hangsúlyozni; vagy a gyököt hosszán a végtagot pedig röviden mondani. Az első esei helytelenség, mert akkor vesztvén a gyök a maga jelentékenységet, vesztí a szó is a maga érthetőségét; — a második mind zenei mind beszédivileg tekintetben képtelenség, mert akkor fölbomlanék az előbb említett időviszony, két szökkenés (*ἄρσις*) következne a kiejtésben egymásra, s két egymással ellenkező mozgás (*ἀντισπαστική κίνησις*) jőne létre,

melyet a zenében valamint most sem szenvedünk, úgy a régiek is türhetlennek és inkább bacchusi örvongésekre s bohózatokra, mint zenére vagy beszélésre tartottak alkalmasnak. De nem is lehetne e kiejtést létesíteni a nélkül, hogy a szó közepén egy szünet vagy nyugvás (*παῦλα*) be ne álljon, vagyis hogy a szó meg ne szakasztassék. Ellenvetésül ugyan fölhozhatná valaki, hogy ezen és hason szókbán *παιδίον, θηρίον* a gyöknek hosszas volta mellett lehet az éles ékü szótagot is hosszítás által kitüntetni. De más az, egyes szokat, más hosszabb mondatokat ejteni és folyvást beszélni; egyes szóknál lehet a nyelvet némi erőltetés által arra készíteni, noha ekkor is természetellenes; de egész mondatoknál ez kimondhatlanul fűlsértő. — Nem marad tehát más hátra, mint hogy a gyök megnyujtassék, a végtag pedig röviden ejtessék: miből az éles ékjelnek épen az ujjgörögök fogalmával ellenkező értéke következik. — Továbbá ha az éles ékjel hosszúnak vetetnék, oly valami adná magát elő a nyelvben, a mi a valóságban alig gondolható: akkor a nyelv ellenkezéne mintegy önmagával, midőn a hangsúlyt egyik szótagokról a másikra ráncigálja, és mintegy játszik vele, így: *φθαρτός, ἔφθαρται, ἐφθαρμένος, φθαρήναι, φθαρείς, φθορά*. Ellenben ha az éles ék rövid értékű, akkor ezen igében *φθείρω* vagyis tulajdonképen ebben *φθερ-ω*, minthogy a tője rövid, a hangsúlyozásnál minden nehézség megszűnik. Akkor az is megmagyarázható, hogyan lesz a nyujtott végmásodsúlyos szóból mint *πράγμα, σῶμα* a zenének valódi fogalma szerént végharmadsúlyos *πράγματος, σώματος*. Mert midőn a lejtő láb (*ποὺς τροχαῖος*) az ejtegetésben lengedivé (*δάκτυλος*) válik: akkor az első szótagnak ideje a kiejtésben legalább a fülnek megrövidül és gyorsabbra változik; minthogy a lengedi a zenében más nemét képzi az ütemnek mint a lejtő. Ugyanis a lejtő minden pontozás nélkül hat nyolcados ($\frac{6}{8}$) ütem, melyben a szökkenésre két idő, a csökkenésre pedig egy jut; a lengedi pedig négy negyedessel ér föl, melyben mind a szökkenés mind a csökkenésre két két idő számíttatik, noha ez a fülnek csak háromnegyedes ütem gyanánt tűnik föl, mert a leütés, mely a lengediben úgy mint a zenében hosszú, a hangviszony szabályai szerént legalább a fülre nézve rövidre látszik változni.

Végre még ezen kérdés is fölmerülhet: Szabad-e a költőknél azaz a kötött beszédben a szótagok időmennyiségét elhanyagolni, és az ékezett szótagokat a vers természete ellenére megnyujtani vagy nyomatékkal hangsúlyozni? Mindenkinnek be kell vallani, hogy a kötött beszédben a külalak annak lényegéhez tartozik. És melyik azon külalak? nem más mint magok a szók, mint a gondolatok teste vagy meze, melybe azok öltöztetvék. Ez pedig nem más, mint ugyanazon meghatározott mérték szerénti versnem, mely bizonyos szakokként mindig hason modorban fordul vissza (*στροφή*). Ha meg nem tartom ezen mértéket, földúltam a kötött beszéd alakját, és kötetlenné, prózává tettem azt. Ugy hogy méltán mondhatni: ha Homér az ékek szerént olvastatik, vesztí költői alakját. Ezen költői alak minden nemzet- s minden népnél abban áll: hogy a már meghatározott viszony vagy mérték szabálylává lesz, azaz ismételtetik, mint mondja Quintilián Instit. Orat. 9, 4. Versus semper similis sibi est, ut una ratione decurrat. Ezen ismétlés- és szabályszerűségben, mely a jóhangzásnak bizonyos szabályai szerént van rendezve, áll minden nyelvnek zenéje, melyet ha a görögben félreismernénk, nemcsak a költészeti alakot, melyet ők annyira kiképeztek, hanem minden jóhangzásnak érzését is megtagadnók tőle. Hogy olvassák az ujjgörögök Homért semmi közünk hozzá, a jó bornak, mint szól a közmondás, nem kell cégér, a jó versnek és zenének nem kell értelmező; mert benne az ütem, azaz helyes időmérték, mindenik által, kinek füle van, észrevehető. De hogy mennyire ellenkezik az éles ék hosszú értéke a szótagok mértékével vagyis az időmennyiséggel Homérban, azt minden lap valamint Ilias II. énekének 661-dik verse is mutatja, mint:

Τηλόλεμος δ' ἐπεὶ οὖν τράφη ἐν μεγάρῳ εὐπίπτῳ

nagy mesternek kellene annak lenni, és az úgy nevezett bölcsesség kövőt kellett volna föláltalnia, a ki e versben az éles ékkel jelölt szótagokat hosszúaknak venné, és egyszersmind egy hatméretű verset kerekítene ki. Valljon a latinok, kik a görög szókbán bizonyosan a görög mértéket tartották meg, szintén accentusok szerént olvastak legyen-e, azt nem mondjuk; hanem annyi bizonyos hogy például Ovid (*Metamorph. 12*) versei görögül ékezve például:

Ilia demisi, Chthonius quoque, Teleboasque, vagy

Antimachusque Helimachus securiferumque Pyraemon

szintén megszűnnek versek lenni. Ezekből eléggé kitűnik, hogy az időmérték vagy időmennyiség: azaz a szótagok mértéke szerénti görög olvasás nem oly megvetendő dolog, mint a milyenek azt némelyek elhitetni akarják.

— Nyelvünknek valamint több élőnyelvnek természeti tulajdonsága azon következtetésre vezet bennünket, hogy valamint ezekben úgy a görögben is a hangsúlyt a gyökszóra vessük. A mi az éles éknek zenei oldalát illeti: erről már Cicerónak fönnidézett helyén hallottuk, hogy δ az éles hangkiemelést fűlsértőnek s mint ilyet kerülendőnek tartja Lessing a hangsúlyt nem másban mint a hosszú szótagnak kellő kiemelésében helyezi, mely által a rövid mintegy háttérbe szoruljon. Mert egy közönyös és hideg kedületű embernek beszéde is rövid és hosszú szótagokból áll ugyan; mindazonáltal majd minden szónak egy színe egy hangja (*μονοτονία*) van, azaz: hiányzik neki az ugynevezett előadás, hiányzik beszédének a valódi élet. Így van a dolog egy hidegvérű hangszer-kezelővel is. Ennél is majd mind összefolynak a hangok, és hiányzanak olyanok, melyek a többiekből kitéjjenek. Lessing tehát a beszédbeni hosszú szótagoknak bizonyos énekeszerű kitéjtetését nevezte hangsulynak (*προσφωδία*). De minthogy a görögben az éles ék többnyire rövid szótagokon áll: nekünk, hamár Eustathios- Porphyrios- Gazának vagy egyéb grammaticusoknak tanát akarjuk is követni, ezt másképp tenni nem lehet, mint ha ily szótagokat kissé kiemelünk, anélkül hogy meghúznók azokat.

Az eddig tárgyaltakból ily összes következtetést húzunk: Az ékjelek a görögben a zenéből vetettek át, és alkalmaztattak a beszédre. A zenében e szó *ὄξύς* a gyors mozgásnak, tehát a rövid időkitartásnak, *βαρὺς* pedig a lassu menetnek azaz a hosszúságnak jele. A zenében a gyors menettel az éles vagy magas hang, a lassuval pedig a leeresztett vagy mély hang azonosítva van. Aristophanes ezen szókkal hason fogalmakat kötött ugyan össze; de mivel az *ὄξύς* szónak jelentménye és értéke fölött a grammaticusok már jókór vitalkoztak: az újgörögöknél ez hosszúságnak jele és hason értékű lett a hajtott (*περισπώμενος*) hangsúlylyal. Okot erre az szolgáltatathatott, hogy az éles éket a hasonhangú és alaku szók megkülönböztetésére használták, mint *δῆμος* nép és *δημός* háj, kövérség; *ὤμος* váll és *ὠμός* nyers, durva, kegyetlen.

De hogy az éles ék eredetileg rövid szótagnak jele vala, annak némi nyomait a görögnyelv egyes beszédrészein most is föltaláljuk, noha ezen állítást a nagyobb számu kivételek némileg gyöngíteni látszanak. Ugyanis az előszócskák (*προθέσεις*, *praepositiones*) mind végsúlyosak. — A kötszók vagy egytaguak és éles ékkel illeték, vagy több taguak, s ilyenkor a rövid szótagon hordják azt pl. *ἐάν, αὐτάρ, ἐπειδάν*; ha két tagu szó jó össze, a közönséges hangsúlyozási szabályt követik, mely a két rövid közül az előbbire kívánja az éles éket, mint *ἄρα, ὅτι*. Mert miként több hosszú szótag összejötténél az ezek közötti legrövidebb élesítettik meg pl. ebben *τερπυλή*: úgy ahol több rövid következik egymásra, a tö kapja az éles éket pl. *λόγος, τρόπος*. — Az íghehatározók vagy eredetiek vagy származottak: az eredetiek a szó végétől a második tagon élesülnek, mint *μάλα, σφόδρα*, így *κάρτα, ἄντα* is, mivel ezekben a hangzó csak helyzeténél fogva hosszú; a származott íghehatározók vagy az alapszó szerént ékeztetnek, mint *πολλάκις*; vagy a járulékos rövid szótagra vonják az éket mint *ἀγγελιδόν, νεωστί*. — Az ígék a mennyire még hajlítás által nem módosultak, másodhangsúlyosak; mert a görögben bármely rendes vagy rendhagyó vagy *μι* végzetű ige a tiszta jellegű ígék osztályához és a rövid lőhöz visszavezethető pl. *βαίνω = βάω; γινώσκω = γνώω; βιβρώσκω = βιβρώω; εὐρίσκω = εὐρέω; δίδωμι = δώω*. — Az *ὤς* és *εἰς* végzetű ige nevek, valamint a szenvedő multidejű *μένος* végzetű igenév az éles éket a töről a rövid szótagra teszik át, minthogy az *ὤς* és *εἰς* nem bírnak hosszú értékkel, a mint ezt a sajátítónak *ὅτος* és *ἐντος* végzete mutatja. — A számnevek és névmások is legtöbbször rövid tagon hordják az éles éket, pl. *δύο, δέκα, τριακοντάκις, ἑμός, αὐτός, ἡμέτερος, ἡμετέρα, σαυτόν*. — A melléknevek általában, kevés kivétellel, szintén azon szabály alá esnek pl. *σκαιός, βαιός*, néha a töi rövid szótagon élesek, mint *δίκαιος, γύναιος*. Igen az *ως, ἥως, ὠϊος, εος, ειος, οεις, ὠδης* végzetűeken kívül majd mind végsúlyosak. Az *ἦς* végzet itt kivétel gyanánt nem tekinthető mert ennek rövid az értéke, minthogy a tö semlegesben *ἀληθής* és a sajátítóban *ἀληθέος* mutatkozik. — A főnevek ékeztése a fölhozott szabálytól leginkább eltért; mindazonáltal ezek közül is sokon meg lehet az éles ékjelnek eredeti rövid értékét mutatni. Így az ígékől képzett 1. ejteg. főnevek pl. *τιμή, φθορά* a töről a képzőre, az *ία* végűek a rövid *ί*-ra vetik az éket: ha az *ία* *εια*-ra változik, az ék a 3. szótagra költözik, mint *φιλομαθία, φιλομαθία*. — A *λός* és *μός* végűek pl. *πυλός, θυμός*, az *ας* és *ις* végűek *άδος* és *ιδος*, sajátítóval, valamint az egytaguak a saj. és tulajdonítóban a rövid szótagon ékeztetnek. Ezek által állításunk valósága a lehető legnagyobb világosságra van hozva.

II. Tanári kar.

a) Rendes tanárok a kegyes tanítórendiek közül.

Szám	Tanár neve	Tantárgyak, melyeket előadott	Tanodai osztályok, melyekben előadásokat tartott.	Hetenkinti előadásainak óraszámja	Jegyzés
1.	Hindy Mihály.	Latin nyelv. Magyar nyelv.	6. 4. 2. 3. 4.	18.	— —
2.	Jancsik Ede.	Német nyelv. Történelem és földrajz. Természetrjajz.	3. 4. 1. 2. 3. 1. 2.	19	— —
3.	Lutter Ferdinánd, szépműv. és bölcsészeti tudor, a magyar tud. Akademia I. t.	Mennyiségtan.	5. 6. 7. 8.	10	Igazgató.
4.	Málik Vince.	Latin nyelv. Történelem és földrajz.	7. 5. 6. 7. 8.	17	VI-dik osztály főnöke.
5.	Nicolini Alajos.	Latin nyelv. Német nyelv.	2. 1. 2.	16	II-dik osztály főnöke.
6.	Peck Ágoston.	Német nyelv. Történelem és földrajz. Természetrjajz. Mennyiségtan.	6. 7. 4. 5. 6. 3. 4.	19	IV-dik osztály főnöke.
7.	Polák Ede, szépműv. és bölcsészeti tudor.	Latin nyelv. Bölcsészeti előtan. Természettan.	8. 8. 3. 4. 7. 8.	18	VII-ik osztály főnöke.
8.	Polák János.	Latin nyelv. Mennyiségtan.	3. 5. 1. 2.	18	III-dik osztály főnöke.
9.	Ribiánszky Adolf.	Hittan. Magyar nyelv és irodalom.	1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8.	16	Gymnasiumi hitelemző.
10.	Szepesi Imre, szépműv. és bölcsészeti tudor, a magyar tud. Akademia I. t.	Görög nyelv.	5. 6. 7. 8.	19	VIII-ik osztály főnöke
11.	Trautwein János.	Hittan Német nyelv. Bölcsészeti előtan.	5. 6. 7. 8. 5. 8. 7.	17	V-ik osztály főnöke és gymnasiumi hítségző.
12.	Ujváry János.	Latin nyelv. Görög nyelv. Magyar nyelv.	1. 3. 4. 1.	19	I-ső osztály főnöke.

IV.

Érettségi vizsgálatok.

Folyamat	Vizsgálat ideje	Növendékek száma		Vizsgálatok eredménye			
		bejegyez- tettek	megjelen- tek	éretteknek ítéltettek	Visszaautasítottak		
					félévire	egész évre	másod izben
1	185 ⁸ / ₉ . Jul. 25. 26. 27. Aug. 5. 6. 8.	38	38	32	—	6	—
1	18 ⁵⁹ / ₆₀ . Jul. 16. 17. 18. Aug. 2. 3. 4.	43	43	38	—	4	1

V.

Tantárgyak.

a) Kötelezett tantárgyak.

Tanodai osztály	Hetenkinti előadások óraszámja										Összesen
	Hittan	Latin nyelv	Görög nyelv	Magyar nyelv	Német nyelv	Történe- lem és földrajz	Mennyi- ségian	Bölcsészé- ti előtan	Termé- szetrajz	Termé- szettan	
I.	2	8	—	2	4	3	3	—	2	—	24
II.	2	8	—	2	4	3	3	—	2	—	24
III.	2	6	5	2	3	3	3	—	I. félévb. 2	II. félévb. 2	26
IV.	2	6	4	2	3	3	3	—	—	3	26
V.	2	6	5	2	3	3	3	—	2	—	26
VI.	2	6	5	2	3	3	3	—	2	—	26
VII.	2	5	4	2	3	3	3	2	—	3	27
VIII.	3	5	5	2	3	3	1	2	—	3	27
Összesen :	17	50	28	16	26	24	22	4	10	11	206

b) Nem kötelezett tárgyak.

a) A francia nyelv két osztályának mindegyikére hetenkint 2 óra fordított.

Az 1-ső osztályban 20, a 2-ban 10 tanonc volt.

Ezenkívül a k. r. növeldében az 1-ső oszt. 13, a 2-ban 9 növendék nyert e nyelvben oktatást.

b) Az egyházi éneklésre két izben fél óra lön szentelve. Erre jártak az algyrnasium négy osztályából ösz-
szesen 52.

c) A műéneklésre a kezdőknél hetenkint 3 óra, a haladóknál szintén 3 fordított. Ezt gyakorolták az első
osztályból 9, a másodikból 21, a harmadikból 5, a negyedikből 3, az ötödikből 15, a hatodikból 9,
a hetedikből 4, a nyolcadikból 9; összesen 75, kik közül 25 ingyen nyert tanítást.

d) A szépírás hetenkint 2 órában,

e) A zene a hangász-egyleti zenéjében,

f) A testművelés a helybeli gymnastikában gyakoroltatott.

V.

Előadott tantárgyak vázlatja.**I. Hittan.**

- I. osztály.** Hetenkint 2 óra. I. félév: A ker. kath. hit, remény, szeretet. A szentségek általában különösen a penitencia-tartás szentsége. II. félév: a többi szentség. Szentelmények és a ker. igazság. Kézikönyv: Közép Katekizmus. Eger, 1851.
- II. osztály.** Hetenkint 2 óra. I. félév: A katolika istentisztelet szelleme. Egyházi személyek, helyek, szerek; egyházi cselekvények értelmezése a szent mise-áldozatnál. II. félév: Egyházi cselekvények értelmezése a szentségek kiszolgáltatásánál, továbbá a keresztyén tanítás, egyházi szentelések és áldások, a katolika keresztyén imamódok és ájtatossági gyakorlatok, végre az egyházi szent menetek és bucsújárások. Az egyházi idők s ezekhez sorozott ünnepek. — Kézikönyv: A katolika istentisztelet szelleme. Terklau után fordította Dornis Gáspár. Pest, 1854.
- III. osztály.** Hetenkint 2 óra. I. félév: Az ószövetség története a Birákig és Palaestina földrajza. II. félév: A Biráktól a Megváltó születéséig. Kézikönyv: Bibliai történet, Róder Alajostól. Pest, 1852.
- IV. osztály.** Hetenkint 2 óra. I. félév: Előkészületek a Megváltó eljövételéhez. Jézus gyermekkora. Előkészületek Jézus nyilvános életéhez. Nyilvános életének 1. 2. 3. éve. II. félév: Jézus kínszenvedése előtti végnapok. Kínszenvedése, halála, megdicsőíttetése. Apostolok cselekedetei. Palaestina földrajza. Kézikönyv: Bibliai történet, Róder Alajostól. Pest, 1852.
- V. osztály.** Hetenkint 2 óra. I. félév: A keresztyénység előtti kinyilatkoztatás. II. félév: A keresztyén kinyilatkoztatás. Jézus Krisztus egyháza. Kézikönyv: A katolika Religio tankönyve. Martin Konrád után fordította Mester István. I. rész. Eger, 1854.
- VI. osztály.** Hetenkint 2 óra. I. félév: Az Isten önmagában tekintve. Az Isten mint teremtő, föntartó, kormányzó, megváltó. II. félév: Az Isten mint megszentelő és mint bevezető és teljesítő. Kézikönyv: A katolika Religio tankönyve. Martin Konrád után fordította Mester István. II. rész. Eger, 1854.
- VII. osztály.** Hetenkint 2 óra. I. f.: Általános k. k. erkölcsan és a különösből a keresztyének erkölcsi élete Isten s az ő közvetlen helyettese, az egyház irányában. II. félév: A keresztyének erkölcsi élete az Isten eszes teremtményei irányában. Kézikönyv: A katolika Religio tankönyve. Martin Konrád után fordította Mester István. II. rész. Eger, 1854.
- VIII. osztály.** Hetenkint 3 óra. I. félév: Jézus Krisztus egyházának történelme alapításától kezdve szent Bonifácig. II. félév: Szent Bonifácól korunkig. Kézikönyv: A katolika Religio tankönyve. Martin Konrád után fordította Mester István. I. rész. Eger, 1854.

2. Latinnyelv.

- I. osztály.** Hetenkint 8 óra. I. félév: Olvasási gyakorlás, betűtan, igék, nevek, névmások és igehatározók a megfelelő gyakorlatokkal. — II. félév: Számnevek, előszócskák s a névnevek szabályai és a négy rendes igeajlításnak mintái tárgyaltattak folytonos olvasás, elemzés, fordítás és írásbeli dolgozatok alkalmazásával. Kézi k. Elemi latin nyelvtan. Irta Szepesi Imre I. rész 6. kiadás. Pest, 1858.
- II. osztály.** Hetenkint 8 óra. I. félév: Igetan. II. félév: folytatása, ugyanazon kézikönyv II. része szerint. Olvasás, fordítás, írásbeli dolgozatok, Stobacus erkölcsi mondatainak, az Apophthegmáknak és Phaedrus némely meséinek elemzése s betanulása.

- III. osztály. Hetenkint 6 óra. I. félév: Szóegyeztetés, szóvonzat. II. félév: Folytatás, olvasás, szerkesztés, fordítás, elemzés. K. k. Latin mondattan. I. rész Szepesi Imrétől. Pest, 1859. *Historiae antiquae Hoffmann. Vindobonae, 1853.*
- IV. osztály. Hetenkint 6 óra. I. f. Latin mondattan és mondatkötés. II. f. é. Szómértan. Olvasás, fordítás, elemzés, szerkesztés. K. k. Latin mondattan. II. rész Szepesi Imrétől Jul. Caes. *Comment. de bello Gallico. Lipsiae. 1848*
- V. osztály. Hetenkint 6 óra. I. f. Titus L. Patav. II. III. II. f. é. folytatás. Ovidiusból: *Narratio de Icaro et Perdice, de Baucide et Philemone, Fabula de Mida rege.* Hazai gyakorlatok minden három hétben, a tanodában minden héten. Kézi k. Tit. Liv. *Vindobonae, 1854.* P. Ovidii *carmina selecta. Vindobonae, 1854.*
- VI. osztály. Hetenkint 5 óra. I. félév: C. Julii Caesaris *Commentarii de bello civili lib. I. II. III. Ecloga Virgillii, I. et V. II. félév: Oratio M. Tullii Ciceronis pro Q. Ligario. Virgillii Aeneid. lib. I. et II.* Hazai gyakorlatok minden három hétben, a tanodában minden héten. K. k. C. J. Caesaris *Commentarii de bello Civili. Lips. 1848.* Virgillii *Aeneidos Epitome. Vindobonae, 1853.* M. T. Ciceronis *Orationes selectae. Brunae. 1849.*
- VII. osztály. Hetenkint 5 óra. — I. félévben: M. T. Ciceronis *Oratio in Catilinam prima.* — II. félévben: Virgillii *Aeneidos lib. II.*
- VIII. osztály. Hetenkint 5 óra. I. félév: C. Corn. Tac. *De origine, situ, moribus ac populis Germaniae.* — Horatiusból; *de metris Carminum Lib. I. C. I. XIV. Lib. II. C. II. III. X. XIV. II. félévben: C. Corn. Tac. Annalium Lib. I. Horatiusból: de metris Carminum Lib. III. C. I. II. III. Lib. IV. C. VII. Epodon C. II.* — Folytonos elemzés, fordítás és utánzásokkal. Hazai gyakorlatok minden három hétben, tanodai minden héten. K. k. C. Corn. *Taciti opera, quae supersunt. Lipsiae, 1851.* — Q. Horatii *Flacci carmina selecta. C. I. Grysar. Vindobonae, 1853.*

3. Görög nyelv.

- III. osztály. Hetenkint 5 óra I. félév: Betűtan, némi ismertetése az igének, névragozás. II. félév: Fő és melléknév, névmások, számnevek és a tiszta jellegű össze nem vonható és összevonható igék ragozása. Olvasás, fordítás, elemzés, írásbeli dolgozatok. K. k. *Elemi hellen nyelvtan Szepesi Imrétől Kühner s egyéb szerzők után. Szótan I. és II. rész egy kötetben. Budán, 1856.*
- IV. osztály. Hetenkint 4 óra. I. félév: A tiszta jellegű össze nem vonható igék ismétlése, összevonható igék néma és folyékony jellegűek és rendhagyó igék. Olvasás, fordítás, elemzés, írásbeli dolgozatok. K. k. ugyanannak II. része. Budán, 1856. *Olvasókönyv. Winterkorn Sándor által magyartított Feldbausch és Süpfle olvasókönyve. Kiadta Magyar Mihály. Pest, 1854.*
- V. osztály. Hetenkint 5 óra. I. félév: Mindennezü rendes igeragozásnak ismétlése, a hozzá tartozó gyakorlatok elemzésével összekötve. Ezen igeragozásnak alapos betanulása gyakoroltatott a Winterkorn Sándor olvasókönyvében található 52 gyakorlatnak szabályok szerinti elemzésében. — II. félév: A rendhagyó és μ végzetű igék. Olvasás, elemzés, fordítás görögből magyarra és viszont, írásbeli dolgozatok. 12 mese Aesopból. K. k. *elemi hellen nyelvtan Szepesi Imrétől. Budán, 1856. Olvasókönyv Winterkorn Sándortól. Pest, 1854.*
- VI. osztály. Hetenkint 5 óra. I. félév: A rendhagyó és μ végzetű igék elméletileg és gyakorlatilag ismételve. Az előbbi kézikönyv szerint, Winterkorn Sándor olvasókönyvéből vett 41 műdarab fordítása- és elemzésével összekötve. — II. félév: A hellen mondattanból a szóegyeztetés, névelőnek használása és elhelyezése, igenemek, idők, módok. Olvasva és szó- és mondattani jegyzetekkel kísérve Ión Xenophon *Cyropaediájából 3 fejezet. Homér szójárásának és versmértékének ismertetése után Homér Iliásának I. énekéből 150 vers. K. k. hellen mondattan Szepesi Imrétől Kühner után. Budán, 1853.* — Xenophontis *Cyropaedia typis Caroli Tauchnitii. Lipsiae, 1839, és Homeri Iliadis Epitome in usum scholarum edidit Franciscus Hochhegger, Vindobonae, 1853.*

- VII. osztály. Hetenkint 4 óra. I. félév. A mondattanból: Az igcidők és módok használata. Észrevételek az *ἄν* módhatározó szócskáról. A föltétes mondatok nemei és szerkezete. A jelző mondatviszony. A tárgyias mondatviszony. A sajátító eset. Olvastatott és a mondattani szabályokra visszavezetett Xenophon *Ἀπομνημονεύματα Σωκράτους* című munkájából II. könyvének I. része és IV. könyvének 5. része. És folytatólag Homér Iliasának I-ső éneke. — II. félév. A mondattanból folytatólag: Az esetek tárgyalása. A szenvedő eset. A kettős szenvedő eset. A tulajdonító. Az előszócskák a) egy esettel u. m. sajátító, tulajdonító, szenvedő esettel; b) két esettel u. m. sajátító és szenvedő esettel c) három esettel mint sajátító, tulajdonító és szenvedő esettel. Olvastatott folytatólag Xenophon *Ἀπομνημονεύματα* című munkájából I. könyvének 1. és 2. része, IV. könyvének 3. része, és Homér Iliasának 2. éneke. K. k. Hellen mondattan Szepesi Imrétől Kühner után Budán 1853. Xenophontis Memorabilia Lipsiae sumtibus et typis Caroli Tauchnitii 1839. Iliadis Epitome. Írásbeli dolgozatok mind otthon, mind a tanodában.
- VIII. osztály. Hetenkint 5 óra. I. félév. A mondattanból: A tárgyias mondatviszony, vagyis általános szóvonzat. A *τός* és *τέος* végzetű igemelléknevek szerkezete. Olvastatott Plátó *Πρωταγόρας* című párbeszédének 20 cikke és Homér Iliasának 6. éneke. II. félév. A mondattanból folytatólag: A névmások. A határozatlan ige névelővel és névelő nélkül. Az igenév mint az ige fogalmának kiegészítő része. Az igenév mint határozói viszonyok kifejezése. A tárgyias mondatviszonynak szabatosb körülírása igehatározók által. — Folytatólag olvastatott Plátó *Πρωταγόρας* című párbeszédének hátra levő 20 cikke és Homér Iliasának 7. éneke K. k. a fönnérintett Hellen Mondattan. — Platons Protagoras von Eduard Jahn, Wien. 1857. és Homeri Iliadis Epitome ed. Franciscus Hohegger, Vindobonae 1853. — Írásbeli dolgozatok otthon és a tanodában szabályszerűen.

4. Magyar nyelv.

- I. osztály. Hetenkint 2 óra. I. félév: Betűtan, helyesírás, szónyomozás, névragozás. II. félév: Fő- és melléknevek, névmások, számnevek. Olvasás, elemzés, írás és szavalás. Kézikönyv: Magyar nyelvtan II. r. Budán, 1848. Magyar olvasó könyv Trautwein Jánostól. Budán, 1855. Hozzájárulnak írásbeli dolgozatok.
- II. osztály. Hetenkint 2 óra. I. félév: Ismétlés. Betűtan, helyesírás, szónyomozás, névragozás, fő- és melléknevek, névmások, számnevek. II. félév: Igetan, igehatározó, köt- és indulatszó. Rövid mondattan, olvasás, elemzés, írás, szavalás, írásbeli dolgozatok. Kézi könyv: Magyar nyelvtan. Buda, 1848. Magyar olvasókönyv Trautwein Jánostól. Budán, 1851.
- III. osztály. Hetenkint 2 óra. I. félév: Szóegyeztetés, szóvonzat, és mondatelemzés. II. félév: Névragok, helyragok, névutók vonzata, igeikötők vonzata, határozók, köt- és indulatszók. Olvasás, elemzés, írás, szavalás s írásbeli dolgozatok. K. k. Magyar szókötés III. osztály számára. Buda, 1851. Olv. k. Trautwein Jánostól III. r. Pest, 1852.
- IV. osztály. Hetenkint 2 óra. I. félév: Mondatisme, körmondatok, mesék, szórész, mondatelemzés. — II. félév: Elbeszélések, levelek, a polgári ügyiratok különféle nemei, elemzés, szavalás, írásbeli dolgozatok. Kézikönyv: Olvasmányok a gymnasiumi és ipartanodai alsóbb osztályok számára. Szvorényi József. IV. kötet. Pest, 1855.
- V. osztály. Hetenkint 2 óra. I. félév: A magyar irodalom újjászületése, Bessenyei köre, a classicai iskola. Olvasmányi, levél és körmondati gyakorlatok. — II. félév: A népies irány kezdői, az új iskola előzői. Mese, leírás, elbeszélés, utánzat, szavalás, elemzés. K. k. A magyar irodalom ismertetése. Olvasókönyv felsőbb tanodák használatára. Készítette Lonkay Antal, II. kötet. Pest, 1855.
- VI. osztály. Hetenkint 2 óra. I. félév: Az új iskola. — II. félév: A legújabb iskola. Remek művek elemzése, betanulása, szavalása, fogalmazás. K. k. mint az V. osztályban.

- VII. osztály. Hetenkint 2 óra. I. félév: A magyar irodalom történetének vázlata a 12. századtól a 18. század közepeig. — II. félév: Nyelvészeti magyarázatok, más nemzetek irodalmaiból fordítmányok ismertetése. K. k. magyar irodalom ismertetése a legrégibb időkől napjainkig. Készítette Lonkay Antal. I. kötet.
- VIII. osztály. Hetenkint 2 óra. I. félév: Aesthetica. — II. félév: Folytatása, remek művek széptani elemzése, szavalása. Szónoklati s költészeti művek szerkesztése. K. k. Szépészet, azaz Aesthetica, írta Purgstaller. Pest, 1825.

5. Német nyelv.

- I. osztály. Hetenkint 4 óra. I. félév: Helyes olvasás és írás, nem, név, személyes névmás, segéd és rendes igék ragozása. — II. félév: Az előbbiek folytatása. A többi névmások, előszócskák. Olvasás, fordítás, elemzés, írás, írásbeli dolgozatok, s némely német olvasmányok elemzése és szavalása. Kézi könyv: Német Grammatica Toepler Theophil. Pest, 1855. Lesebuch von Mozart I. Theil. Wien, 1854.
- II. osztály. Hetenkint 4 óra. I. félév: Ismétlés, egyéb névmások, számnevek, szenvedő igék. — II. félév: Egyéb beszédrészek. Olvasás, fordítás, elemzés, írásbeli dolgozatok, némely német darabok könyvnélküli megtanulása. Kézi könyv: Német Gramm. Toepler Theophil. Pest, 1855. Lesebuch von Mozart II. Theil. Wien, 1855.
- III. osztály. Hetenkint 3 óra. I. félév: Előbbiek olvasás közbeni ismétlése, rendhagyó igék. II. félév: Folytatás. Mondattan. Olvasás, elemzés, fordítás, írásbeli dolgozatok, némely darabok könyvnélküli megtanulása. Kézi könyv: Német Gramm. Toepler Theophil. Pest, 1855. Lesebuch von Mozart. III. Theil. Wien, 1858.
- IV. osztály. Hetenkint 3 óra. I. félév: Mondattan. II. félév: Folytatás, elemzés, fordítás, írásbeli dolgozatok, némely darabok könyvnélküli megtanulása. Kézi könyvek: Német Gramm. Toepler Theoph. Pest, 1855. Drittes Sprachbuch. Wien, 1858. Lesebuch von Mozart. IV. Theil. Wien, 1855.
- V. osztály. Hetenkint 3 óra. I. félév: Olvasás, fordítás, elemzés, fejtegetés, némely darabok könyvnélküli megtanulása, írásbeli dolgozatok. II. félév: Folytatása és Verstan. Kézi könyv: Deutsches Lesebuch, für die Oberen Classen der Gymnasien, von J. Mozart. I. Band. Wien, 1855.
- VI. osztály. Hetenkint 3 óra. I. félév: Irodalmi történet a középkori költészet hanyatlásáig. — II. félév: Irodalmi történet folytatása, Opitzig. Olvasás, fordítás, elemzés, fejtegetés, írásbeli dolgozatok. Kézi könyv: Deutsches Lesebuch für die oberen Classen der Gymnasien, v. J. Mozart. II. Band, Wien, 1855.
- VII. osztály. Hetenkint 3 óra. I. félév: Az irodalmi történet folytatása Lessingig. II. félév: Folytatása Goetheig. Olvasás, fordítás, elemzés, fejtegetés, írásbeli dolgozatok. Kézi könyv: Ugyanaz
- VIII. osztály. Hetenkint 3 óra. I. félév: Az irodalmi történet folytatása. II. félév: Az irodalmi történet befejezése. Olvasás, fordítás, elemzés, fejtegetés, írásbeli dolgozatok. Kézikönyv: Ugyanaz.

6. Történelem és földrajz.

- I. osztály. Hetenkint 3 óra. I. félév: Az égi testekről, a földről, levegőről s vizről általában; különösen tárgyalatott: Európa, Ázsia, Afrika, és Australia. — II. félév: A föld fölületének természeti állapota, a tengerek, folyók, hegyek, tavak, a nevezetesebb termékek s a politikai földrajz. Kézi könyv: Általános Földrajz. Bellinger után magyaráta Málik Vince. Bécs, 1859.
- II. osztály. Hetenkint 3 óra. I. félév: Ó-kor. Ázsia, Afrika és Europa népei a Macedonok történetéig, az óvilág földrajzával. — II. félév: Macedonok s Rómaiak története időszerű földrajzzal. Kézi könyv: Az ó- közép- és ujkori Földirat és Történelem Alaprajza Pütz Vilmos után magyaráta Vince Paulin, újra átdolgozta Baranyai Zsiga. Pest, 1856.

- III. osztály. Hetenkint 3 óra. I. félév: középkori történelem a nyugoti birodalom megszűnésétől kezdve Habsburgi Rudolfig. — II. félév: Habsburgi Rudolftól Amerika fölfedezéseig, különös tekintettel Magyarországra. Időszerű földrajzzal. Kézi könyv az előbbinek II-dik kötete.
- IV. osztály. Hetenkint 3 óra. I. félév: Újabbkori történet. Amerika fölfedezésétől kezdve a francia forradalomig. — II. félév: Folytatás, a bécsi fejedelmi gyűlésig. Időszerű földrajz. — Ausztriai birodalom ismerete. Kézikönyv: az előbbinek III kötete; és Ausztriai honismeret. Bécs, 1856.
- V. osztály. Hetenkint 3 óra. — I. félév: Azsia és Afrika népcineinek ókori története. — II. félév: A görögök macedonok és rómaiak története — a púni háborúkig. — Időszerű földrajz. — Kézi könyv: Schröck Ferenc. Pesten, 1856.
- VI. osztály. Hetenkint 3 óra. — I. félév: A rómaiak története a nyugotrónmai birodalom megdőléséig. — II. félévben: Középkori történet a magyarokig. — Időszerű földrajz. Kézi könyv: ugyanazon szerzőtől.
- VII. osztály. Hetenkint 3 óra. — I. félév: A keresztháborúktól Amerika fölfedezéseig. — II. félév: Amerika fölfedezésétől XIV. Lajosig. — Időszerű földrajz. — Kézi könyv: ugyanazon szerzőtől.
- VIII. osztály. Hetenkint 3 óra. — I. félév: A francia forradalomtól a bécsi fejedelem — gyűlésig. Időszerű földrajz. Kézi könyv: ugyanazon szerzőtől. — II. félév: Az osztrák birodalom álladalmotana. Kézi könyv: Prasz után magyarítá Vince István Paulin. Pest, 1854.

7. Mennyiségtan.

- I. osztály. Hetenkint 3 óra. I. félév: Számítan: a négy művelet egész és törött számokkal. II. félév: a tizedes törékek és az olasz practica. — Mértani nézlettan: pontok, vonalak, szögek és háromszögek. Kézi könyv: Dr. Lutter Ferdinándtól. I. rész. Nézetlan Močnik Ferenc után fordítva I. k.
- II. osztály. Hetenkint 3 óra. I. félév: Számítan: az előbbieket istméllése után viszonyok, arányok, hármas szabály. Mértan: az előbbieket isméllése után négyszögek. II. félév: összetett hármasszabály, kamatszámolás, mértékek. Mértan: sokszögek, az egyenközények tulajdonságai és képzése, a három- és sokszögek térei — átalakításai — s részekreki fölosztásáról. Kézi könyvek: Számítan ugyanaz. Nézetlan ugyanaz.
- III. osztály. Hetenkint 3 óra. I. félév: Számítan: a négy közönséges algebrai művelet és a törtek. Mértan: szabályos és szabálytalan görbe vonalak, és a kör részei. II. félév: Számítan: hatványok, gyökfejtés, kapcsolástan. Mértan: egyenesvonalú ábrák a körben, körkörüli ábrák, ábrába és ábra körül irt körök, a kör mérése. Kézi könyv: A tiszta mennyiségtan elemei Dr. Lutter Ferdinándtól. II. rész. — Nézetlan Močnik Ferencetől. II. füzet. Pest, 1856.
- IV. osztály. Hetenkint 3 óra. I. félév: Számítan: összetett arányok, és ezeken alapuló számtani műveletek megfejtése. Mértan: a lapok általában és részletesen, lap és testszögek, és a mértani testek. II. félév: Számítan: a számtani műveletek folytatása és első foku egyenlet egy ismeretlennel. — Mértan: a testek fölulete téríméje. Kézi könyv: A tiszta mennyiségtan elemei Dr. Lutter Ferdinándtól. II. rész. Nézetlan Močnik Ferencetől. II. füzet. Pest, 1856.
- V. osztály. Hetenkint 3 óra. I. félév: Betűszámítan, het. 2 óra. A számok tizedes rendszerének kifejtése, a négy alpművelet, a számok sajátságai tényezőkreki fölbontásuk, s osztékonyosságuk. — Mértan, hetenkint egy óra. Hoszmértan, tárgyalva vonalakat, három s több szögeket, az idomok egybevágását s hasonlóságát. II. félév: Betűszámítan, hetenkint 1 óra. A háromféle törtek, viszonyok, arányok és czekek alkalmazása. — Mértan, hetenkint 2 óra. Síkmérték, alkalmazva az egyenes és görbe vonalak által határolt idomokra. Könyvek: a) Betűszámítan, Močnik F. után fordítottta Arenstein J. Pest. 1858. b) Mértan, ugyanazok által szerkesztve s fordítva. Pest, 1858.
- VI. osztály. Hetenkint 3 óra. I. félév: Betűszámítan, het. 1 óra. Hatványozás, gyökfejtés, képzelt mennyiségekkel műveletek, viszonylékek. — Mértan, het. 2 óra. Tömörtan. — II. félév: Betűszámítan, het. 1 óra. Egyszerű egyenletek, egy és több ismeretlennel. — Mértan, het. 2 óra. Háromszögmérés a síkon. — Könyvek, mint az V-dik osztályban.

- VII. osztály. Hetenkint 3 óra. I. félév: Betűszámтан, het. 2 óra. Másodfoku, határozatlan és viszonyléki egyenletek, haladványok. — Mértan, het. 1 óra. A betűszámtan alkalmazása a mértanra. — II. félév: Betűszámtan, het. 1 óra. Csere, összevetés és Newton kéttagzata. — Mértan, het. 2 óra. Elemzési mértan az első és másodrendű vonalakról. — Könyvek, mint az V-dik osztályban.
- VIII. osztály. Hetenkint 1 óra. A tudomány gyakorlati ismétlése a föladatak megfejtésében, bebizonyításokban és átalakításban. — Könyvek, mint az V-dik osztályban.

S. Bölcsészeti előtan.

- VII. osztály. Hetenkint 2 óra. I. félév: Gondolkodástan. II. félév: Folytatás. Kézikönyv: Bölcsészeti Propedeutika Purgstaller Józseftől. Pest, 1860.
- VIII. osztály. Hetenkint 2 óra. I. félév: Tapasztalati lélektan. II. félév: Folytatás. Kézi könyv: Bölcsészeti Prop. Purgstaller Józseftől. Pest, 1860.

9. Természettudományok.

- I. osztály. Hetenkint 2 óra. I. félév: Természettudomány: Előismeretek, emlős állatok. II. félév: Rovarok, héjancok, palkányok, gyűrűnyök, tüsköncök, bellények, bomlaszok, habarcok és ázalagok. Kézi könyv: Az állatország természetrajza Pokorny Alajostól. Bécs, 1856.
- II. osztály. Hetenkint 2 óra. I. félév: Természettudomány: Madarak, hüllők, halak, festőcök, csigák és kagylók. II. félév: Növénytan. Kézi könyv: Pokorny Alajos Állat- és Növényország természetrajza. Bécs, 1856.
- III. osztály. Hetenkint 2 óra. I. félév: Ásványtan. K. k. Ásványtan algymnasiumi használatra. Külön lenyomat Zippe alreáltanodák számára irt természetrajzából. II. félév: Természettan: A testekről és ezek lényeges sajátságairól; a testek külső különbsége és a hajcsövesség; a testek belső különbsége; hőtan. Kézi könyv: Könnyen érthető alapelemei a Természettannak. Schabus Jakabtól. Sopron, 1856.
- IV. osztály. Hetenkint 3 óra. I. félév: Természettan: A szilárd csepfolyós és légnemű testek egyensulya és mozgása; a hang. II. félév: Fény, delejesség, villanyosság, csillagtan, természetani földrajz, légtűnettan. K. k. könnyen érthető alapelemei a Természettannak. Schabus Jakabtól. Sopron, 1856.
- V. osztály. Hetenkint 2 óra. I. félév: Ásványtan és jegecisme. — II. félév: Növénytan. Kézi könyv: Növény- és Ásványtan Mihálka Antaltól.
- VI. osztály. Hetenkint 2 óra. I. félév: Állattan. II. félév: Annak folytatása. Kézi könyv: Állattan, Mihálka Antaltól.
- VII. osztály. Hetenkint 3 óra. I. félév: A testek általános sajátságai, vegytan, a merő testek egyensulya — s mozgás törvényei. II. félév: A híg s terjedékeny testek egyensuly- s mozgás törvényei, hangtan. Kézi könyv: Természettan. Schirckhuber Móric. Pest, 1858.
- VIII. osztály. Hetenkint 3 óra. I. félév: Villanydelej- s hévtan. II. félév: Láttan, csillagászat, légtűnettan. Kézi könyv: Természettan. Schirckhuber Móric. Pest, 1858.

VII.

Kidolgozási föladatak.

a) Magyar föladatak.

V. osztály.

1. A hízegőnek nyájas szavában gyakran ártalmas méreg rejlik. Körmondatok. — 2. Holta előtt senki sem boldog. Párbeszéd. — 3. Levél, melyben az atya fiát a művelt nyelvek tanulására serkenti. — 4. A sas és a csalogány. Mese. — 5. Egy jelenet a diadal után Mátyás korából. Történeti elbeszélés. — 6. Elmélkedés a természetben. Indokolt tárgyalás. — 7. „A legszebb ének“ című költeménynek áttéte hős hatosokra. — 8. A sas és galamb. Leírás. — 9. A fiatal fácska és kertész. Példázat. Rimes versekben. — 10. A magy. irod. iskolák hősei s azok jellemzése. Hős hatosokban. — 11. A magyar alföld. Leírás. — 12. Boldog, ki sorsával megelégszik. Körmondatok. — 13. A három testvér. Elbeszélés. — 14. Pisistrat. Történeti jellemrajz. — 15. A tavasz. Sapphoi versalak. — 16. A hálátlanságról. Mese. — 17. Margitsziget leírása. — 18. Levél, melyben a tanuló atyjának egész évi gondoljai- s fáradalmiért hálás köszönetet mond, s egyszersmind őt a vizsgálatok eredményéről értesíti.

VI. osztály.

1. Dicsbeszéd Kazinczy fölött. — 2. Esti dal. Sonett. — 3. Solon hazaszeretete. Történeti kép. — 4. A visszatért hős. Iambusokban. — 5. A madár. Mese. — 6. Cloelia. Történeti elbeszélés. — 7. Az ifjúkor. Jellemrajz. — 8. A tücsök. Mese. — 9. Czuczor „Hunyady“ című költeményének prosai áttéte. — 10. A tudomány előnyei. Indokolt tárgyalás. — 11. Brutus igazságszeretete. Történetileg. — 12. A két csalogány. Mese. — 13. Csatadal. — 14. Gr. Széchenyi Istvánnak „A nemzet ereje“ című iratából kivonat. — 15. Nyelvünk ujkori átalakulásáról. Értekezés. — 16. Egy Hunnkirály. Legenda. — 17. A történelem haszna. Értekezés.

VII. osztály.

1. Moore Tamás „Uram e csodás“ című költeményének utánzása. Sapphoi óda. — 2. A tél. Rimes versezet. — 3. A hajnal. Költői festés. — 4. A magyar öltözet. Rimes versezet. — 5. Ismerd meg tenmagadat. Körmondatok. — 6. Istvánffy Miklós életrajza. — 7. A hűség jutalma. Elbeszélés. — 8. Demosthenes. Elbeszélés. — 9. Kölcsey jellemzése. — 10. Szentmiklóssy jellemzése. — 11. A Horatiusok és Curiatiusok harca. Történetileg. — 12. A gyáva. Satyra. — 13. A Hunnmagyar költészet. — 14. „A haldokló keresztény.“ Prosai áttét. — 15. Jegyzetek Boileau tankölteményeiből. — 16. Virág Benedek „Kalamárfiról“ irt költeményének utánzása. Alexandrinekben. — 17. Erény nélkül a halandó boldogsága hiányos. Szónoki tárgyalás.

VIII. osztály.

1. A szabatosságról. Széptani értekezés. — 2. Kazinczy születése százados évnapi ünnepélyére. Költemény. — 3. A bölcsék. Allegoria. — 4. A sirdomb. Ritornell. — 5. Az anya csatában elesett fiát siratja. Szónoklati gyakorlat. — 6. Kisfaludy Károly tetemeinek átvitelére. Költemény. — 7. Nyelvtisztaság. Szépirodalmi szempontból. — 8. „Echo“ Hatméretű versekbe áttéve. — 9. Barátság. Parabola. — 10. Dugovits Titus halála. Epigramm. — 11. Daedalus és Ikar. Hitregei elbeszélés. — 12. Az igazság és hamisság. Allegoria. — 13. Palaemon. Pásztor dal. — 14. Hymnus. — 15. Jelenet a sinai heggyen. Monda. — 16. Drámai egység. Széptani értekezés. — 17. Tropusok és Figurák. Példagyűjtések a magyar remekirókból. — 18. Czuczor Gr. Széchenyi Istvánhoz írt odájának széptani fejtegetése. — 19. Az Epos hőseinek jellemzése. Széptanilag. — 20. A mongol betörés következményeiről. Történeti elbeszélés. Érettségi vizsgálatra.

Német föladvatok.

VI. osztály

1. Der Arbeitsame. Characterbild. — 2. a) Die Belagerung von Szigetvár. b) Fortsetzung. Geschichtlich. — 3. Die Verdauung. Naturhistorisch. — 4. Der Tag eines Jägers. Beschreibung. — 5. Characteristik der Raubthiere. Naturhistorisch. — 6. Der Nutzen des Laubes. Abhandlung. — 7. Effugit mortem, quisquis contemserit; timidissimum quemque consequitur. Curt. Chrie. — 8. Die Taube und die Biene. Fabel. — 9. Aus Kölcsey's Paraenesis. Übersetzung. — 10. Die Bremse und die Biene. Fabel. — 11. Der Ackersmann. Parabel.

VII. osztály.

1. Die Belagerung von Güns. Geschichtlich. — 2. Glückwunsch. Briefform. — 3. Lob des Eisens. — 4. Die Mühle. Schilderung. — 5. Der Hund. Abhandlung. — 6. Eine Reise in den Ferien. Erzählung. — 7. Parallele zwischen Alexander dem Grossen, und Karl dem XII. — 8. Characteristik des XII. Jahrhunderts a) aus dem politischen. — 9. b) aus dem culturgeschichtlichen Standpunkte. — 10. Die Ameise und die Grille. Fabel. — Die sittliche Organisation des Menschen. Übersetzung. — 12. Der Riese. Parabel.

VIII. osztály.

1. Der Glaube an Gott ist die festeste Stütze im Unglück. Abhandlung. — 2. Der Herbst. Beschreibung. — 3. Es ist eine Erzählung zu verfassen über den Satz: „Wo die Noth am grössten, ist Gott am nächsten.“ — 4. Gedanken auf einem Gottesacker. — 5. Es sind zwei Fabeln zu verfassen über die Sätze: „Übung macht den Meister“ und „Wer langsam geht, kommt auch zum Ziel“. — 6. Was der Mensch säet, das wird er ärnten. Abhandlung. — 7. Der Mensch denkt, Gott lenkt. Abhandlung. — 8. Die Lichtseiten des Landlebens. Abhandlung. — 9. Die Schattenseiten des Landlebens. Abhandlung. — 10. Unrecht Gut gedeihet nicht. Abhandlung. — 11. Lerne dich selbst kennen. Abhandlung. — 12. a) Meine heil. Exercitien zu Ostern. Beschreibung. b) Beschreibung einer Feuersbrunst nach Schiller's Glocke. — 13. Die Noth ist die Lehrmeisterin aller Künste. Abhandlung. — 14. Die vornehme Welt ist nicht immer die glücklichste. Abhandlung. — 15. Die Trauerfeier des 30. April in Pest. Beschreibung. — 16. Hilf dir selbst, so hilft dir Gott. Abhandlung. — 17. Mein künftiger Beruf. Betrachtung. — 18. Die Elemente hassen das Gebild der Menschenhand. Abhandlung.

VIII.

Vallási ügy.

A délelőtti rendes előadásokat $7\frac{1}{2}$ órakor sz. mise előzte meg; a vasárnapokon fél óráig tartott hitbéli oktatást délelőtt 9 órakor sz. mise, 3 órakor vécsernye szokta követni.

A római kath. növendékek a tanév folytán ötször végezték a sz. gyónást, és ugyanannyiszor részesültek az oltári szentségben. Különösen a husvétii gyónást 3 napi szent gyakorlatok előzték meg.

A hittani oktatás és vizsgálatok fi. Szántófy Antal, prépost, belvárosi lelkész és hitbiztos felügyelése alatt tartattak.

A helv. evang. n. e. görög, és Mózes vallásu növendékek a hittanban saját helybeli hittanáraik által oktattattak.

IX.

Fegyelmi ügy.

Az ifjúságban fölélesztett és az év lefolyása alatt szünet nélkül föntartott tisztelet a tanodai törvények iránt szükségtelemné tette a fenytésnek azon nemeit, melyek nyilvános megrovással járnak.

X.

Jótekonysági rovat.

1. A n. m. cs. k. Helytartóság budai osztálya : Mittelalterliche Kunstdenkmale des österreichischen Kaiserstaates. II-ter Band mit 9 Lieferungen,
2. A cs. k. Geolog. birodalmi intézet Jahrbuch című folyóiratának több kötetét.
3. T. c. Müller Bernát gyógyszeráros (Kerepesi út Teréz városi oldalán) a Megváltóhoz címzett gyógyszer-tárnak tulajdonosa, American. Ornitholog; III kötetét. (Ábrákkal.) 3 madár-csontváz, 6 rovar szekrényt, 2 festőnz-csontot, 3 szörbencset, 5 pöfeteget, 3 tapló gombát, és több fali zuzmót,
4. Dr. Luther Ferdin. A tiszta mennyiségtan elemei II kötetét,
5. Főtitst. Somogyi Károly Családi Lapok II. kötetét,
6. T. c. Lauffer és Stolp könyvkereskedő urak mint kiadók, Gyurits Antal Magyar nyelvtan és mondattanát,
7. Csengery Antal ur a „Budapesti Szemle“ 1860-diki folyamataából 6 példányt,
8. Sebastiani Károly VI. osztálybeli tanonc 340 rovat,
9. Deutsch Emil VI. osztálybeli tanonc 67 madár tojást,
10. Sakrák György 5 madártojást az intézetnek ajándékozni sziveskedtek.

XI.

Jelentés az 18⁶⁰₆₁-dik tanév kezdetéről.

- a) Sept. 27—30-kán bejelentés; ismétlési és fölveti vizsgálatok.
- b) Octob. 1-ső napján „Veni sancte.“
- c) Octob. 3-kán előadások.